

DE BONGARD

TIJDSCHRIFT VAN HEEMKUNDEVERENIGING
“DE BONGARD”
SIMPELVELD - BOCHOLTZ

JAARGANG 19

NUMMER 3

SEPTEMBER 2007

COLOFON

Eindredactie en vormgeving:

P.H.J.Janssen

Adres voor kopij en reacties:

mevr. M. Vliex-Hensgens
Stationstraat 3d
6369 VG Simpelveld
tel. 045 - 544 10 74

ISSN 1383 - 9896

INHOUD

Inhoudsopgave	53
Bokkenrijders believeen België (10)	54
Impressie van de excursie naar Jülich	72
Egoïsme	74
Vader en zoon Kevers (8)	75
Het wegekruis aan de Markt	86

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het artikel ligt bij de auteur(s).

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, via magnetische media of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Dit tijdschrift verschijnt vier maal per jaar en is **gratis voor leden** van “De Bongard”. De kosten voor het **lidmaatschap van “De Bongard” bedragen € 14,= per jaar**.

Aanmelden voor een abonnement (lidmaatschap) kan op ons adres:

Secretariaat De Bongard, Postbus 21009, 6369 ZG Simpelveld of via onze website www.debongard.nl

Bankrek.: Rabobank nr. 115103406. Girorek.: 276159

BOKKENRIJDERS BELIEVEN BELGIË (10)

door Hans Hermans

Samen met vader Filips de Goede (1396-1467) besteden we nu aandacht aan zijn tirannieke zoon Karel de Stoute (1433-1477). In Bourgondische landstreken wordt hij Charles le Téméraire (Karel de Dappere), maar door de bange Waalse bevolking werd hij Charles le Terrible (Karel de Vreselijke) genoemd. In Duitsland wordt hij officieel Karl der Kühne genoemd, wat eigenlijk "stoutmoedig" betekent. Ook de Nederlandse Geuzennaam Karel de Tiran is waarlijk niet vleidend. Er waren maar weinig mensen, die tegen hem in opstand durfden te komen. Een van hen was Raes van Heers. Ook zijn dappere eega Pentacosta van Grevenbroek, wist van wanten.

Hoofdstuk IX

Filips en Karel

9.1. Samen sterk

9.1.1. Middenrijk Lotharingen

Karel de Stoute werd op 10 november 1433 in Dijon geboren en sneuvelde op 5 januari 1477 bij Nancy. Het waren 44 bewogen jaren. Toen hij stierf was hij hertog van Bourgondië, Brabant, Gelre, Limburg en Luxemburg. Hij was tevens graaf van Artesië, Henegouwen, Holland, Namen, Vlaanderen, Zeeland en Zutphen. Voor de tirannieke Karel was die leefruimte te eng. Hij noemde zich hertog, maar wenste een koninkrijk dat zich uitstreckte vanaf de Middellandse Zee in het zuiden van Frankrijk tot aan de Noordzee in Nederland. Uiteraard zou dan ook Lotharingen, door de eeuwen heen het *Middenrijk*, gelijktijdig de twistappel van Oostfranken (Duitsland) en Westfranken (Frankrijk), aan zijn rijk toegevoegd moeten worden. Reeds in 925 werd Lotharingen door de Duitse koning Heinrich I veroverd, waardoor niet alleen Aken, maar ook wij een hele tijd tot het Oostfrankische rijk behoorden. Dat Duitsers en Fransen langer dan duizend jaar, tot 1944 toe, voor dit gebied een dozijn maal naar de wapens gegrepen hebben is algemeen bekend. Met medewerking van koning Edward IV van Engeland wilde Karel de Stoute de gebieden Thionville en Picardië veroveren, maar kreeg toen hooglopende ruzie met de Franse koning Louis XI. Karel de Stoute huwde drie

keer: in 1444 met Catharina de Valois, 1454 met Isabella de Bourbon en 1468 met Margaretha van York. Terwijl Karel veel bastaardzonen had, werd dochter Maria van Bourgondië uit het tweede wettelijke huwelijk in 1477 zijn opvolgster.

9.2. Rijk Rooms leven

9.2.1. Franciscanen in Aken

Door pausen uit die tijd, zoals Eugenius IV, Nicolaas V, Calixtus III, Pius II en Paulus II, werd Bourgondië op handen gedragen. Maar de gelovigen op straat, dachten er heel anders over. Kapittels in het algemeen en de religieuze orde van de Franciscanen in het bijzonder, moesten niets van de Bourgondiërs hebben. De orde staat aan de kant van de armen en verstopelingen. Tot die categorie werd Karel de Stoute niet gerekend. Het is bekend, dat de orde zich reeds in 1234 in de Grosskölnstrasse te Aken vestigde. Ze hebben meerdere namen: Ordo fratrum minorum, minorieten, recollecten, minderbroeders en later ook observanten. In de loop der eeuwen hielden zij zich bezig met zielzorg en daadwerkelijke steun aan hulpbehoevenden. In 1327 werd hun kloosterkerk Sankt Nikolaus, de eerste gotische kerk van Aken, plechtig gecelebreerd. Tegenwoordig is die kerk een ontmoetingsplek voor gelovigen van alle gezindten. Ook het feit, dat de *Mennebröer*, zoals zij in

Aken genoemd werden, op de naamdag van Sint Nicolaas hun kerkwijding, kerkmis (later ook kermis) vierden, mag als een bewijs gezien worden, dat deze prachtige hallenkerk door Franciscanen gebouwd werd. Zoals de meeste congregaties, moesten ook in Aken de Franciscanen, na bekendmaking van de *Kloosterwet* (31 mei 1875), in het kader van de zogenaamde *Kulturkampf*, het land verlaten. Zij vestigden zich toen in Moresnet-Eiksken, dialect *A gen Ikske*, thans Moresnet-Chapelle. Daar bouwden zij van 1898 tot 1904 een parkachtige kruisweg met calvarieberg die als pelgrims-oord zeer bekend is. De kruiswegstaties bevinden zich in afzonderlijke "grotten" aan een slingerachtige rondweg. Vanaf de ene statie is de volgende niet zichtbaar, zodat er een ruimtelijk effect ontstaan, waaraan de zeer gevarieerde flora en de hoge bomen meewerken. Ongeveer 70.000 planten, waaronder 90 exotische bomen, werden toentertijd in Orléans gekocht. De begroeiing staat borg voor interessante botanische ontdekkingen. De statiegrotten werden gebouwd met puimsteen en lavasteen uit de Vulkaaneifel. De 150 cm hoge beelden zijn uit kalkzandsteen en werden vervaardigd door beeldhouwer Wilhelm Albermann. Het prachtige smeedijzeren hekwerk kwam uit de kloostersmidse en werd gemaakt door broeder Valenz Zimmermann. De verering van de H. Maria-Helpster bestaat in Moresnet sinds 1750, toen Arnold Franck (1741-1801), een jonge man die aan epilepsie leed, op wonderbaarlijke manier genas. In 1797 werd *Gen Ikske* een bekende bedevaartplaats en pelgrimeerden vooral vanuit Aken veel gelovigen naar het Mariaoord. Toen in 1830 (ons) Limburg bij België kwam, mochten ook van hieruit bedevaarten gehouden worden. Sindsdien worden er vanuit Epen, met korte onderbrekingen, bedevaarten georganiseerd. Het streven van de Franciscanen was de Mariacultus te combineren met de verering van Sint Franciscus. Het kan verkeren, in 1884 kreeg Bismarck, de architect van de *Kloosterwet* van de paus een hoge kerkelijk onderscheiding en mochten de Franciscanen naar Duitsland terug keren. De

Jezüieten mochten dat niet en namen in Moresnet de erediensten tot 1894 over. Vanaf 1894 waren er weer Franciscanen, doch in het voorjaar van 2006 werd de orde in Moresnet opgeheven. Een paar kilometer verder, in Völkerich, een dorpje bij Gemmenich, waar de ouders van de bekende componist César Franck woonden kort voordat zij naar Luik verhuisden, vestigde zich omstreeks 1900 een broederorde van de Franciscanen, afkomstig uit Bleyerheide. Het klooster staat thans bekend met de naam *Home Franck*, maar hiermee wordt niet componist César Franck (1822-1890), maar pastoor Franck (1827-1905) bedoeld, die de aanzet gaf tot de bouw van dit klooster. Volgens hun statuten mogen broeders, om het "slijtageproces" te vertragen, slechts een beperkte tijd in één bepaald klooster blijven. In het begin van de 20e eeuw was er een middelbare school, na de Eerste Wereldoorlog een weeshuis voor jongens. Toen in 1942 het klooster der franciscanen van Aken gebombardeerd werd, trokken ook zij naar Völkerich.

(RIPH5 Dank aan frère Alphons Schobben van klooster Völkerich, die mij deze informatie verstrekke.)

Volgens hun orderegels dragen Franciscanen eenvoudige grijze (soms bruine) pijen en mogen zij geen wapens dragen. Toen troepen uit Aken in 1385 de burcht Reifferscheid belegerden, waren er ook minderbroeders bij voor de zielzorg. Aken was een vrome stad, want vanaf 1414 werd voor iedere raadszitting, door een Franciscaan, een H. Mis gelezen. Medio september **1437** trok een legertje uit Reifferscheid naar Hertogenrade, maar werd door de Limburgers in de pan gehakt. Omdat ze angst hadden om naar Reifferscheid terug te keren, doken ze onder in Aken, maar werden op 17 september buiten de poorten gezet. In **1439** moest Aken de *Galmeiberg* te Altenberg (thans Kelmis/La Calamine), afgeven aan Filips de Goede. De bilaterale grens werd verplaatst naar het Preusbos.

9.2.2. Bejienge en bejaade

Het is bekend dat veel Akenaren lid waren

van de *Derde Orde* ook wel *Franciscaanse Lekenorde* genoemd. Het waren zeer gelovige mannen en vrouwen, die weliswaar geen kloostergeloften aflegden, maar zich geïnspireerd voelden door de leefregels van Franciscus van Assisi. Hoe komen we aan die naam? De *Eerste Orde* bestond uit Franciscanen en de *Tweede Orde* uit de contemplatieve orde van de Clarissen. Het was toentertijd ook mogelijk om in het kader van de *Derde Orde* binnen een gemeenschap van mannen (begarden) of vrouwen (begijnen) te leven. In ons dialect zijn de begrippen *Bejienge* en *Bejaade* bewaard gebleven. Omdat begarden zich ook bezig hielden met de verzorging van psychisch gestoorde mensen, was het niet vreemd om te horen dat er bij de *Bejaade noch e pleëtsje vreej woar!* In Aken waren bij de orde van de Alexianer of Cellenbroeders, ook begarden zeer actief. De huidige Alexianergraben werd vroeger *Bejaadejrav* genoemd. In Aken bevonden zich zelfs zeven Begijnenhofjes: Im Beginenwinkel (Margarethenhof), Beginenstrasse (Unter den Linden), Bendelstrasse, Jakobstrasse, Kapuzinergraben, Franzstrasse en Am Komphausbad. In Aken bevinden zich documenten die betrekking hebben op Begijnenhofjes met datum 19 april 1315 en op 25 september 1332 was er sprake van een *Begijnenconvent* bestaande uit 25 vrouwen.

In Maastricht bevinden zich een Begijnenstraat en een Bogaardenstraat. De laatste werd reeds in 1316 genoemd. In die stad hielden de *begarden* zich vooral bezig met weven en bedelen. Het laatste moesten zij wel, als zij ruzie kregen met het weversgilde. België staat bekend om zijn *Begijnenhofjes* en de uitdrukking "Zeg kwezelken wilde gij dansen?!" was vroeger minder beladen dan nu.

Ook Sittard heeft iets met de *Derde Orde*. De stadspatrones heet H. Rosa van Lima en reeds in 1668 werden er bedevaarten naar de Kollenberg gehouden. In 1671 werd zij heilig verklaard en werd Sittard een bekend pelgrimsoord. In 1675 werd er op de top van de Kollenberg de Sint Rosakapel gebouwd. Rosa werd geboren op 20 april 1586 in Peru

en trad op zeer jonge leeftijd toe tot de *Derde Orde*. Ze stierf op 30 augustus 1617. (RIPH5 Volgens een boek van B. Pothast, werd de kapel op de Kollenberg in de 18^e eeuw door Bokkenrijders gebruikt voor hun "satanische inwijdingsrituelen". Dat zij een vrij land beliefdan dat België zou heten, wist die arme man waarschijnlijk niet. In mijn geboortedorp Lemiers heb ik nooit iets gehoord over de *Derde Orde*, maar van mijn moeder uit Vijlen vernam ik dat in die parochie mannen en vrouwen, natuurlijk apart, samenkwamen om hun geloof en hun onderlinge verbondenheid te onderhouden en te versterken. Er deden geruchten de ronde dat de leden een dik koord hadden, waarmee zij zich moesten slaan. Waarschijnlijk zaten die parochianen opgezadeld met een flagellantenrelict uit de middeleeuwen. Natuurlijk vroeg ik ook om informatie in Simpelveld en Bocholtz. Volgens het kerkbestuur van Simpelveld, bestond er een *Derde Orde* tot 1950. In Bocholtz had men nog nooit van een *Derde Orde* gehoord...

9.2.3. Prater Brugman...

Nog even terug naar Duitsland. Friedrich III werd in 1440 keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. En hoe was het in Aken. Daar kropen de gelovigen liever in de biechtstoel van de Franciscanen dan in die van de reguliere geestelijkheid in de parochiekerk Sankt Foillan. Het gevolg was, dat er bij de clerus onderling een zekere irritatie ontstond. Toen in Aken 1575 en 1579 de perst woedde en veel priesters stierven, namen de Franciscanen in de reguliere kerken van Aken de zielzorg over. Vanwege hun vermanende donderpreken, werden ze ook wel de *Schrik der Kettters* genoemd. Vergeten wij niet dat op 29 juni 1579 veel protestanten uit Maastricht naar Aken trokken, omdat er godsdienstvrijheid heerste en niet alleen Duitse Lutheranen, maar ook Waalse en Nederlandse calvinisten daar hun religie vrij konden belijden. Allengs werden de scheldkanonnades vanaf de preekstoel heviger, zodat de Franciscanen in 1588 de stad moesten verlaten.

Wat in 1440 in Keulen de reden van vertrek was, weten we niet. Het is vreemd, dat zij niet in de grensstreek, maar in 1440 in Gouda een klooster met kerk bouwden. In de "residentie" van Jacoba van Beieren, stond de orde aan de kant van de arme en geplaagde Jacoba (zie 7.7.1.), terwijl de paus de zijde van de machtige en rijke hertog van Bourgondie gekozen had. Filips de Goede maakte korte metten, zette de Keulse orde het land uit en haalde Franciscanen uit Sint Omaar, thans in Frans Vlaanderen, die zich in de bestaande gebouwen vestigden. De meest bekende pater onder hen was ongetwijfeld *P(ater) Brugman*. Ook hij stond aanvankelijk aan de kant van de meelijwekkende Jacoba, maar nadat hij in 1445 door de paus Eugenius IV op het matje geroepen en gehersenspoeld werd, koos hij nolens-volens de kant van de Bourgondiërs.

9.2.4. Reliekenstrijd

Als wij ons nu bezig houden met relieken, moeten we vooraf weten dat het in het openbaar tonen van relieken geen zaak van gewone priesters was. Die hielden zich bezig met de zielzorg in een parochiekerk. Voor Aken was dat de parochiekerk Sankt Foillan naast de H. Mariakerk (thans dom) te Aken. In het tweeherige Maastricht was dat de parochiekerk Sint-Jan naast de kapittelkerk van Sint-Servaas en de parochiekerk Sint-Nicolaas naast de kapittelkerk van de Onze-Lieve-Vrouw. De kanunniken van het Sint-Servaas-kapittel maakten reclame met tientallen extra en speciale aflaten, net zoals nu de grootgrutters reclame maken met extra kortingen op levensmiddelen.

In de bedevaartsteden Aken, Luik, Maastricht en Tongeren, konden de pelgrims na een berouwvolle biecht en na het ontvangen van de H. Communie een *Volle Aflaat* verdienen. Iedere gelovige wist dat hij met zo'n aflaat veel minder straf in het vagevuur zou krijgen. Het was dus zaak, om zoveel mogelijk aflaten te verdienen en de kanunniken reageerden spontaan door een paar extra aflaten in de aanbieding te doen... Meer pelgrims in de kerk betekende ook meer

inkomsten voor het kapittel en daar ging het tenslotte om. In de genoemde steden, speelde ook de middenstand handig in op de groeiende pelgrimsstroom, door op de parvis, het plein voor de kerk, aarden pelgrimshoorns, waskaarsen, glazen medallions, stoffen bedevaartvaantjes en bidprentjes te verkopen. Ook loden en tinnen beeldjes deden het goed, de grondstoffen waren goedkoop en het materiaal liet zich gemakkelijk bewerken.

Angstige en geveinsde vroomheid gingen in die tijd hand in hand met omzet en winst.

De zevenjaarlijkse *Heiligdomsvaarten* beleefden in de 15^e eeuw een grote opleving. In Maastricht maakten de twee kapittelkerken reeds in 1354 een bindende afspraak. Men zou elkaar tijdens Heiligdomsvaarten niet beconcurreren. Concreet betekende dit, dat de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die fragmenten van de *doornenkroon* van Christus bezit, dit relik niet mocht tonen, als de heren van Sint-Servaas hun relieken toonden. Dit zou bij de pelgrims tot verwarring kunnen leiden. De kanunniken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk hadden echter in 1440 lak aan die afspraak en toonden, met veel gebeier van klokken, hun relieken op de parvis, terwijl de kanunniken van Sint-Servaas op dat moment hun relieken lieten zien. Voor *Sint-Servaas* was de maat vol en rapporteerden het voorval aan paus Eugenius IV. Maar die had de handen meer dan vol aan de Hussieten in Bohemen, waaruit hij de conclusie trok, dat een hervorming van de RK Kerk nodig was. Maar daar waren zijn kardinalen het niet mee eens zodat de Kerk haar, door de eeuwen heen conservatieve, weg vervolgde.

9.2.5. Burgeroorlog

We kijken heel even naar Holland, met name naar Gouda, waar een Hollandse Burgeroorlog, beter bekend met de naam *Hoekse en Kabeljauwse twisten*, volop aan de gang was. De minnares Aleida van de *Kabeljauwse* Albrecht van Beieren werd door *Hoeksen* vermoord. Maar omdat de *Kabeljauwen* de titel en macht van Jacoba van Beieren niet erkenden, koos zij de zijde

van de *Hoeksens*. Achteraf mogen we stellen dat de *Kabeljauwen* progressief waren en open stonden voor nieuwe ideeën en ontwikkelingen. De *Hoeksens* daarentegen waren conservatief en wilden alles bij het oude laten. Geen wonder dat de stedelingen meer op hadden met de *Kabeljauwen*, maar dat gold niet voor de stedelijke adel, die van huis uit zeer behoudend was.

In 1443 kregen, door de macht van Bourgondië, de *Kabeljauwen* vooral in de steden de overmacht. Maar in de stadsbesturen van de grote steden zaten ook veel adellijke *Hoeksens*. In die tijd vonden er in Holland regelmatig grote straatgevechten plaats.

9.2.6. Witte en bruine bonen

Terug naar Limburg waar in Heerlen op 17 juni 2007 de orde opgeheven werd. Sinds 1911 waren daar de Minderbroederfranciscanen werkzaam in drie parochies. Ook waren zij verbonden aan het door hen in 1913 gestichte Bernardinuscollege. Op dit moment onderzoekt de orde waar Franciscanen in de toekomst het beste kunnen wonen om met hun wijze van leven getuigenis te blijven afleggen van de vitaliteit van het Franciscaanse ideaal.

Ook kijken we even in Weert waar de orde eveneens *Minderbroederfranciscanen* genoemd werd. In het gemeentemuseum "Jacob van Horne" bevinden zich talrijke kunst- en gebruiksvoorwerpen die betrekking hebben op die gemeenschap. Er bevindt zich ook een *Minderbroedersfranciskanenballotage-installatie*. Vroeger werd er door de ordeleden democratisch gestemd, wie er wel en wie niet na zijn leertijd voor het kloosterleven geschikt was. Iedere pater kon in die 'kist' door middel van een witte boon zijn jawoord geven, met een bruine boon een negatief advies geven of zijn twijfel uiten met een groene erwt.

9.2.7. Observanten en Conventuelen

Tenslotte Maastricht, waar reeds in 1234 bisschop Jan van Eps toestemming verleende tot de bouw van een Franciscanenklooster aan de Sint Pieterstraat. In 1517 kwam dat klooster aan de iets strengere

observanten en moesten de *conventuelen*, die minder van kloostertucht gediend waren, het huis verlaten. In 1578 werd het klooster door Hollandse troepen veranderd in een kazerne, later in een protestants weeshuis. Door de vele soldaten bezat Maastricht op een gegeven moment, vijf overvolle weeshuizen. In 1700 bouwden de franciscanen een klooster met 44 cellen op de Schuttenhof, thans Minderbroedersberg. In 1853 werd aan de Tongersestraat het derde klooster betrokken. In 1941 werd dat klooster door Duitsers veranderd in een gevangenis. De koorbanken uit die kloosterkerk staan nu in de Sint-Servaaskerk. Het kan niet anders, of ook in het vrome Maastricht bevond zich een *Derde Orde*, die zijn bloeitijd beleefde van 1930 tot 1940, met meer dan duizend leden. Naast de bekende predikaties werden ook regelmatig uitstapjes (lees bedevaarten) naar het paterke van Hasselt gemaakt.

9.3. De Stoute luitenant-generaal

9.3.1. Aken was messingstad

In 1444 trad de elfjarige Karel de Stoute in het huwelijk met Catharina de Valois (1428-1446). Catharina was een dochter van Karel VII de Valois en Marie d'Anjou. Zij was vijf jaar ouders dan Karel, had een baby uit een eerder huwelijk en kon Karel op het sensuele vlak een paar kneepjes bijbrengen. Helaas stierf zij twee jaar later.

Op 4 oktober 1450 verleende de stad Aken toestemming aan Daniel de Cammen uit de koperstad Dinant en Konrad Düppengiesser uit Aken, om in de stad een messingverwerkend (geelkoper) bedrijf op te bouwen en een geelgietersgilde op te richten. Volgens drs. Dietmar Kottmann uit Aken, moeten we hier de geschiedschrijving corrigeren. Misschien heeft Daniel de Cammen een nieuwe impuls gegeven, maar het staat vast, dat de zinkmijnen op de Altenberg (thans Kelmis) tot 1434 tot het Rijk van Aken behoorden en Aken tot die tijd een zink- en messingverwerkende industrie had. In 2006 werden in de buurt van de Eilfschornsteinstrasse (Aken), de fundamenten van een koperhof blootgelegd.

Zowel in de schatkamers van Aken alsook in die van Burtscheid bevinden zich prachtige religieuze kerkschatten uit koper en messing (geelkoper), die vermoedelijk in Aken gemaakt werden. Historische voorwerpen uit messing, die ooit in de melaatsenkapel Sint Quirinus gebruikt werden, bevinden zich thans in de Sint Jacobuskerk te Aken. (...) Van de andere kant weten we uit historische bronnen, dat veel kerkschatten uit het Maasland in Aken een veilige plek vonden, toen kerken en kloosters tussen Luik en Maastricht, door vijandelijke troepen beroofd en vernield werden. Priesters zochten toen hals over kop, met kelken, monstransen en kandelaars in hun bagage, een veilig heenkomen.

9.3.2. Witte gebieden...

In 1451 was Karel de Stoute voor het eerst aanwezig op het kapittel te Bergen (thans Mons). Als Filips de Goede verhinderd was, mocht Karel in de functie van luitenant-generaal, de vergaderingen leiden. De onderdanen merkten dat hij wilskrachtiger was dan zijn vader en sommigen zagen de bui al hangen. Karel was inmiddels 18 jaar en beschikte over een groot fortuin en een eigen paleis. De Bourgondische gebieden waren niet aaneengesloten, zodat Karel de verantwoordelijke taak kreeg om in de "witte" gebieden een oogje in het zeil te houden en die eventueel aan het Rijk toe te voegen.

In 1453 kreeg het verre hertogdom Oostenrijk, dat iets later bij ons een belangrijke rol zou gaan spelen, een hogere status. Sinds 1156 was het een hertogdom, maar in 1453 werd het een aartshertogdom, een toestand die tot 1804 zou duren. Vergeten we niet, dat Albrecht II van Habsburg (1397-1439), als Albrecht V hertog van Oostenrijk en koning van Hongarije en Bohemen, één jaar voor zijn dood, dus in 1438, keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie was. Hij hielp eerder al Sigismund van Luxemburg, toen keizer van de Duitse Natie bij diens strijd tegen de hussieten en trad in 1422 in het huwelijk met diens dochter en opvolgster Elisabeth.

9.3.3. Huwelijkspolitiek

Op 30 oktober 1454 trad Karel de Stoute voor de tweede keer in het huwelijk. Hij trouwde met zijn nichtje Isabella de Bourbon (1436-1465). Ze was een dochter van Karel I de Bourbon en Agnes van Bourgondië. Karel zou veel liever het voorstel van zijn moeder, die afkomstig was uit het huis Lancaster, gevolgd hebben, door met een prinses van York in het huwelijk te treden. Maar papa Filips de Goede, wilde daar niets van weten, want Engelse adel paste niet in zijn huwelijkspolitiek. Het huwelijk met Isabella werd haastig gesloten omdat Filips de Goede vreesde, dat Karel zijn zin zou krijgen. Uit dit huwelijk werd op 13 februari 1457 dochter Maria van Bourgondië geboren, die in 1477 het rijk zou overnemen.

9.4. Die Vurige Stede

9.4.1. Achttienjarige bisschop

Tussendoor, in 1455, wilden Filips de Goede en zijn inmiddels 22-jarige zoon Karel de Stoute afzonderlijke rijkjes samen voegen. Er zou een begin gemaakt worden om *Die Vurige Stede*, dus het Waalse Luik, samen te voegen met het Vlaamse Loon. Feitelijk zou het een gemakkelijk klus worden, want reeds vanaf 1366 mocht de rijksbisschop van Luik de titel graaf van Loon voeren. In die tijd was Johann VIII von Heinsberg rijksbisschop van Luik en die man zou dan door een Bourgondische bisschop vervangen moeten worden...

(RIPH5 Voor de duidelijkheid, "Loon" is de historische naam voor de huidige Belgische provincie Limburg met de hoofdstad Hasselt. In veel plaatsen, werd toen de *Vrijheidsboom*, meestal een Linde, vervangen door een *peroen*, een met een dennenappel bekroonde zuil. Ook Hasselt werd een van de 25 Luikse "Goede Steden".)

Terwijl grote gebieden in de Nederlanden onder Bourgondisch gezag stonden, kon Luik zijn onafhankelijkheid bewaren. Door haar bijzondere ligging aan de Maas, was Luik een interessant gebied. Die rivier was de zeer belangrijkste waterweg, in het Bourgondische Rijk, die de gebieden Vlaanderen,

Henegouwen, Brabant en Holland met elkaar verbond. Het kerkelijk statuut van het rijksbisdom behoevde Luik voor elke poging tot aanhechting, maar zolang Luik onafhankelijk zou blijven, zou het vermeende koninkrijk Bourgondië, onvolledig zijn.

Bourgondië stelde voor om een neef op de bisschopstroon te plaatsen om vervolgens van Luik een Bourgondisch protectoraat te maken. Maar om die wens te realiseren hadden de Bourgondiërs de hulp van paus Calixtus III nodig. De paus op zijn beurt hoopte dat de Bourgondiërs aan de kruistochten deel zouden nemen, want in **1453** werd Constantinopel (thans Istanbul) door de Turken veroverd, hetgeen het definitieve einde van het Byzantijnse Rijk betekende. Van de paus werd verwacht dat hij de achttienjarige student Louis de Bourbon, tot rijksbisschop van Luik zou benoemen. Die Louis was een zoon van Karel I van Bourbon en dus een zwager van Karel de Stoute. Bovendien was hij een neef van Filips de Goede. Toen rijksbisschop Johann von Heinsberg, in **1455** zijn kromstaf aan de wilgen hing, kon Bourgondië zijn slag slaan. Neef Louis de Bourbon (1437-1482) werd als nieuwe rijksbisschop geïnstalleerd. Maastricht stond aan de kant van de Bourgondiërs, anders dan in 1394, toen de Staten van Maastricht, rijksbisschop Jan van Beieren van Luik steunden, in zijn verzet tegen de hertog van Bourgondië. (zie 7.7.3.)

9.4.2. Luikse kanunniken

De paus deed, wat Bourgondië van hem verwachtte, maar dat pikte *Die Vurige Stede* niet. De Luikse Staten, het kapittel van Sint Lambertus en de bevolking van Luik wilden hun onafhankelijkheid en vrijheid niet prijs geven en persé geen Bourgondiër op de bisschopstroon. Johann VIII von Heinsberg was op 22 november **1455** vertrokken. De Bourgondiërs maakten van die gelegenheid gebruik, door Louis de Bourbon op de bisschopstroon te zetten, nadat paus Calixtus III hem op 13 juni **1456** tot rijksbisschop benoemd had. De jonge bisschop was een Bourgondiër in de ware zin van het woord; een levensgenieter aan tafel en in bed.

Dat vonden de kanunniken van Luik maar niks en weigerden hem toegang tot het Sint Lambertuskapittel.

Geen wonder, dat de bisschop, als handlangers van Karel de Stoute, voortdurend in de clinch lag met de Luikse Staten en natuurlijk ook met de "bemінде gelovigen". In Luik namen radicale individuen de macht over en er heerste sociale en politieke onrust. In hoeverre dat ook in onze dorpen geregistreerd werd is onbekend. Onze voorouders hebben het niet schriftelijk overgeleverd, want in die tijd was minder dan tien percent van de bevolking de schrijfkunst machtig. Zij die schrijven konden, durfden het niet.

Toen bisschop Louis de Bourbon zijn leven niet meer zeker was, vluchtte hij in **1458** naar Hoei. De Luikenaren vreesden een belegering door Karel de Stoute en vroegen hulp bij de Fransen. De Franse koning Louis XI van oudsher een vijand van de Bourgondiërs, beloofde alle mogelijke medewerking, maar deed niets. Filips de Goede wilde niets en Karel de Stoute kon niets doen aan de opstand in Luik. Bourgondische troepen vochten in Frankrijk, maar Karel verplaatste onderdelen naar de omgeving van Luik. Zoals hij beweerde, niet om te vechten, maar om de gewonde soldaten na de harde veldtochten tegen de Fransen, op krachten te laten komen. Het liefst wilden de soldaten zo snel mogelijk naar huis, want de krijgstucht van de tirannieke Karel was onmenselijk.

9.4.3. Kerkasiel

Rond **1461** werd te Maastricht begonnen met de bouw van de Merodekapel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Dit zou het vermelden niet waard zijn, ware het niet, dat zich thans in die kapel het genadebeeld van de H. Maria Sterre der Zee bevindt. In **1463** vertoefde koning Louis XI van Frankrijk te Maastricht en stichtte in de Sint-Servaaskerk de zogenaamde *Koningskapel*.

Op 21 januari **1463** vertoefde in Aken, in opdracht van paus Pius II, zijn legatus Petrus Ferrice om te bemiddelen tussen de Bourgondische bisschop Louis de Bourbon van

Luik en de Raad van Luik. De onderhandelingen duurden langer dan een jaar, maar brachten geen oplossing.

Voor Karel de Stoute was dat aanleiding om af en toe de teugels iets harder aan te trekken. Zo zette hij het justitiële systeem bij het Hof van Holland in het algemeen en het *Kerk en Kerkhofasielrecht* in het bijzonder naar zijn hand. Dit had o.a. tot gevolg, dat er geen asiel verleend werd aan misdadigers, die hun toevlucht in een kerk of op een kerkhof zochten. Denken we aan Jan Hüge, een moordenaar uit Rotterdam, die dacht dat hij op een kerkhof veilig was, omdat de wet veronderstelde dat een misdadiger op gewijde grond niet in hechtenis mocht genomen worden. Vrouwen van minder goede zeden wisten er een slaatje uit te slaan door regelmatig de kerkhoven te bezoeken om de *ballinghen* van dienst te zijn... En Jan dan? Hij werd gearresteerd en ter dood veroordeeld.

Burgerlijke en kerkelijke wetten werden in die tijd nog wel eens gecombineerd. Een kerkelijke straf voor een burgerlijk vergrijp was geen uitzondering. Regelmatig moesten veroordeelden barrevoets, gekleed in onderhemd, een zware brandende kaars door de straten van hun woonplaats torsen om vervolgens bij een schepenhuis vergiffenis voor hun daad te vragen. Waren het jonge mannen, die thuis een knappe vrouw hadden, dan moesten de arme stakkers een bedevaart naar Rome of Santiago de Compostela maken...

9.4.4. Kolen en staal

De Franse koning stuurde medio mei 1465 prins Markus von Baden naar Luik, een kanunnik uit Straatsburg, die door de Staten van Luik tot rijksbisschop uitgeroepen werd. Het volk was door het dolle heen en de nieuwe bisschop werd vorstelijk binnengehaald. Zeer tegen de zin van de Bourgondiërs en hun bisschop Louis de Bourbon. De rijksbisschop werd op 22 april 1465 door de Franse koning Louis XI aangesteld als momboor (voogd of regent). Raes van Hees, de leider van Luikse opstandelingen, sloot meteen een overeenkomst met Louis XI,

want Luik zou en moest in opstand komen tegen Bourgondië. De *Strijd om Luik* tussen de Franse koning en Karel de Stoute, werd door de Bourgondiër gewonnen. Het gevolg was dat de Staten van Luik gedwongen werden om Bourgondië en de rijksbisschop te erkennen. Prins Marc de Baden moest Luik verlaten.

In juli 1465 kwam een aantal edellieden op het idee, om samen met de Bourgondiërs een verbond tegen Louis XI te smeden, dat de historie in zou gaan als *Ligue du Bien Public* (Verbond voor Openbaar Welzijn.) Karel de Stoute had de smaak goed te pakken, na de veldslag bij Montlhéry, zou zijn in een overwinningsroes verkerend leger Luik moeten bezetten. In Luik woonden en werkten geen turftrappers, maar in dit land van kolen en staal hadden de mijnwerkers en wapensmeden het voor het zeggen. Hier zegevierde reeds in 1465 vrijheid en democratie, hier waren de ambachten de baas. De kleine landadel was blij, dat ze het hoofd boven water kon houden en de clerus kon al evenmin iets uitvoeren tegen de macht van het volk. *Die Vurige Stede*, was een van de weinige plaatsen ter wereld, waar de *Eerste en Tweede Stand* het onderspit had moeten delven. Waarschijnlijk de eerste plaats, waar het *socialisme* zegevierde, terwijl die naam niet eens bestond... Luik was in die tijd rijk en dichtbevolkt, maar had om weerstand aan Bourgondië te bieden de hulp van de Fransen nodig. Door de eeuwen heen is Luik *Francofiel* gebleven, voeren de "Gallische Haan" trots in hun wapen en *le quatorze juillet* is niet alleen in Parijs een feestdag, maar ook in Die Vurige Stede.

De inwoners van Luik vormden in 1465 waarschijnlijk de eerste *vrije stadsgemeenschap* in Europa, lang voordat de begrippen liberalisme en socialisme bekend waren. Pas in 1891, dus meer dan vier eeuwen later, zou paus Leo XIII de encycliek *Rerum Novarum* (*Over de nieuwe dingen*) schrijven, met de arbeidersklasse als onderwerp waarin hij de oprichting van vakbonden toejuichte maar het socialisme veroordeelde. In 1931 schreef paus Pius XI de aanvullende encycliek *Quadragesimo anno* (*Veertig jaar later*),

waarin hij op zoek was naar een alternatief voor het socialisme. De Luikenaren hadden toen en hebben ook nu nog een sterke socialistische inslag, hetgeen niet betekent dat zij goddeloos zijn. Integendeel, er zijn maar weinig plaatsen waar Sainte Marie zo innig vereerd wordt en 15 augustus is sinds mensenheugenis hun "nationale" feestdag met een pontificale H. Mis, een grootse processie, uitbundige straatfeesten en 's avonds prachtig vuurwerk boven de Maas. Het is tegenstrijdig met hun antiklerikalisme, maar dat heeft een oorzaak. Door de eeuwen heen heulden de priesters met de kolen-, staal- en wapenbaronnen. De priesters hielden de mensen, bang, braaf en dom, de baronnen hielden ze arm. Wrok was onvermijdelijk.

9.5. Slagvelden en Verdragen

9.5.1. Van Heers in Herve

De *Luikse Staten* en hun wapenbroeders onder leiding van protagonist en doorbijter *Raes van Heers*, vonden het best spannend om een beetje te oefenen en vielen in augustus **1465** het stadje Herve aan, dat de kant van Bourgondië gekozen had. Na een geslaagde belegering kreeg Raes nog meer moed. Zijn 4000 man tellend leger moest en zou contact zoeken met het leger van Karel de Stoute.

Luikenaren en Bourgondiërs hielden elkaar nauwlettend in de gaten. Maar toen de Luikenaren hoorden, dat de Franse koning de Bourgondische stad Charolais veroverd had, waren ze door het dolle heen. Dat het een fout bericht was, wisten ze niet, zodat de overmoedige Luikenaren de strijd opzochten. Ze hadden er niet op gerekend, dat de Bourgondische troepen hun terug zouden dringen. Kort daarna werd Luik aangevallen door Bourgondië, maar het bleef bij schermutselingen.

9.5.2. Amiens

Op 26 september **1465** overleed Isabella de Bourbon (1436-1465), de vrouw van Karel de Stoute. Zij was een dochter van Charles de Bourbon en Agnes van Bourgondië. Isabella was de tweede eega van Karel de Stoute en hun dochter Maria van

Bourgondië (1459-1482), zou in 1477 onze verlichte despote worden.

(RIPH5 Onder de topstukken van de tentoonstelling in het Bonnefantenmuseum te Maastricht, die tot 16 september 2007 zal duren, bevinden zich een bronzen kandelaar gemaakt voor het Palazzo Vecchio in Florence, Bourgondische beelden van het praalgraf van Isabella van Bourbon, een parfumbrander en vier bronzen waterspuwers in de vorm van griffioenen.)

Veel tijd om in herinneringen te zwelgen met Isabella, kreeg Karel niet, want hij maakte al meteen gebruik van de zwakheid van de Franse koning Louis XI. In oktober **1465** kon Karel in Amiens de machtspositie versterken. De hieraan verbonden verdragen waren voor Frankrijk rampzalig. De 32-jarige kroonhertog had een overwinning geboekt en wat nog belangrijker was, hij had veel geleerd over het offensief en de logistiek op het slagveld. Een minder goede zaak was, dat trots en overmoed hem naar het hoofd stegen. Vanaf dat moment vroeg hij niemand meer om raad en speelde hij 'krijgertje' omdat oorlog voeren zijn hobby werd.

9.5.3. Montenaken

Op 20 oktober **1465** kwam het in Montenaken, in de buurt van Gingelom, op de Waals-Vlaamse taalgrens, tot een grote veldslag, waarbij de Luikse volksmilitie, bestaande uit 4000 soldaten verpletterend verslagen werd. Bevelvoerder van het Luikse leger was de roemruchte ridder Raes van Heers. Door zijn strijdmakkers in de steek te laten, wist hij zijn vege lijf te redden. Zelf zei hij: "Beter een roerige Raes dan een roerloze Raes!" (...).

Na het débacle van Montenaken beloofden de Luikse Staten, dat ze nooit meer de wapens tegen Bourgondië op zouden nemen en dat Luik het bondgenootschap met Frankrijk zou verbreken. Ook werd er geëist dat Luik geen enkel verdrag mocht afsluiten zonder de toestemming van Bourgondië. Voortaan zou de hertog van Bourgondië de titel van erfelijke voogd dragen hetgeen hem de mogelijkheid gaf om zich met wettelijke

middelen in de interne aangelegenheden van de rijksbisschop te mengen. Nog iets, Bourgondië beschikte over een lijst met de namen van tien Luikse mannen. Die personen zouden aan de hertog uitgeleverd worden bij een eventueel verzet, waarna de hertog naar eigen goeddunken over het leven van hen zou kunnen beschikken. Het hoeft geen betoog, dat *Roerige Raes* boven aan die lijst stond.

Toen op de tweede kerstdag van het jaar **1465** de Bourgondische voorwaarden openbaar gemaakt werden, was de verontwaardiging van de Luikse Staten in het algemeen en van Raes van Heers in het bijzonder groot. Raes die wist dat zijn hoofd op het spel stond ging verder met ophitsing en volksmennerij. Hij stelde voor het document niet ontvankelijk te verklaren, zodat het ook niet geratificeerd kon worden. Daarop werden de Bourgondische onderhandelaars uit de stad verdreven waarbij één van hen gedood werd. Na de nederlaag van Montenaken had de Luikse volksmilitie geen lef om zich op het veld met de Bourgondiërs te meten. Maar de 'guerrilla' ging verder, door in de straatjes en steegjes van Luik verdwaalde Bourgondische soldaten te doden. Vader Filips de Goede, inmiddels 69 jaar, snakte naar het einde van de "klucht". Zoon Karel de Stoute, pas 32 jaar, wilde korte metten met de Luikenaren maken. Ondertussen verhoogde hij de cijnzen (belastingen), hetgeen hem niet in dank afgenomen werd.

9.5.4. Sint-Truiden

Tegen alle verwachtingen in werd op 24 januari **1466** het document, door beide partijen geratificeerd. Het zou de geschiedenis ingaan als het *Verdrag van Sint-Truiden*. Een dag later nam Karel de Stoute een defilé af en stuurde daarna de gedemoraliseerde soldaten naar huis.

Luik kwam er zonder kleerscheuren vanaf. Maar de inwoners van Luik, verenigd in hun partij *Les Vrais Liégeois*, (*de vrije Luikenaren*), weigerden zich bij de *Vrede van Sint-Truiden* neer te leggen.

Dinant, een bekende plaats in de buurt, kreeg de wacht aangezegd. Dinant was in die tijd de belangrijkste stad van het Maasland en was zeer welvarend door zijn nijverheid in voorwerpen uit koper. De stad had door het koperslagerambacht een grote faam verworven, zodat in Frankrijk niet gesproken werd over koper, maar over *Dinanderie*, als men de geelkoperen voorwerpen bedoelde. De plaats leverde ketels in heel Europa en waakte uiteraard streng over haar monopolie. Dit tegen de zin van de hertogen van Bourgondië. Achteraf gezien was het geen rationele politiek, maar een ordinaire "familievete". Een vete die voor Dinant vervelend zou aflopen.

Ook Dinant was hard op weg een stad voor vrije burgers te worden en toen Bourgondiërs voor de poorten verschenen scholden de inwoners Karel de Stoute uit voor *batârd* (*bastaard*).

Voor de bijna 70 jarige Filips de Goede, die weliswaar veel bastaarden verwekt had, was dat een grove belediging, want Karel verwekte hij bij zijn derde vrouw Isabella van Portugal. Ze besloten, dat Dinant voor deze belediging zwaar zou moeten boeten. Het is de reden dat de stad niet genoemd werd in de *Vrede van Sint-Truiden*. De magistraten van Dinant paaiden de oude hertog, maar het mocht niet baten. Schuld daaraan waren de "vrije" burgers, die dezelfde rechten eisten als de inwoners van Luik. De inwoners van Dinant werden opgehitst door vluchtelingen uit Luik, die na de *Vrede van Sint-Truiden* (22 december 1465), buiten hun stadspoorten waren gezet. Die vluchtelingen merkten hoe erg het was om weer onder de knoet van magistraat en kerk te staan en omdat ze niets te verliezen hadden zetten zij de *Dinandiers* aan tot een opstand. Het gevolg was dat de *Raad van Dinant* buiten de poort werd gezet.

9.5.5. Dinant

Op 18 augustus **1466** kwam er beweging in de Bourgondische troepen. Zeven dagen lag Dinant onder vuur, want de inwoners boden fel verzet. Ze hoopten, dat de Franse koning of eventueel een volksleger uit Luik hen te hulp zou schieten.

Helaas, Dinant werd open stad en soldaten mochten er drie dagen plunderen en andere criminele daden plegen. Vrouwen, kinderen, zelfs de priesters moesten de stad verlaten. Karel de Stoute gaf bevel om de mannen, twee aan twee op de rug gebonden, in de Maas te gooien, waarbij 800 mensen de dood vonden. De opzet van Karel was om het koperslagergilde uit te roeien.

Diezelfde avond schreef Karel de Stoute een brief aan raad, bisschop en gildenmeesters van de stad Mechelen, om hen met grote blijdschap het laatste nieuw kond te doen. Koperslagers, die aan de slachting wisten te ontkomen, vluchtten naar Aken en Stolberg. Maar het bleef onrustig in het Maasdal, want dertien Luikse steden smeedden een verbond tegen Karel de Stoute. Sommige koperslagers keerden enkele decennia later weer terug naar Dinant om de stad opnieuw tot grote bloei te brengen. Toen gaf Aken de kopergieters van Dinant opdracht een grote statue van Karel de Grote te maken.

9.5.6. Gelre in vizier

Op 19 december 1466 werd Louis de Bourbon (1437-1482) opnieuw benoemd tot rijksbisschop van Luik. De stad werd toen een Bourgondisch protectoraat met Filips de Goede als momboor of voogd. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. De bisschop van Luik was in 1464 in het huwelijk getreden met Catharina van Gelre (1439-1496) die van 1477 tot 1481 regentesse van het hertogdom Gelre was. Voor Bourgondië natuurlijk een prachtige gelegenheid om ook Gelre, uiteraard op slinkse wijze, aan het rijk toe te voegen. Op dit onderwerp zullen we later terugkomen.

9.6. Raes van Heers

9.6.1. Johannieten

We konden het een en ander lezen over *Die Vurige Stede* en haar rebellenleider Raes van Heers. Nu kijken we even waar de ontaarde zoon uit het geslacht Van Heers geboren werd en hoe hij leefde. In de buurt van Tongeren ligt op de Waals-Vlaamse taalgrens het kasteel Heers, dat in het midden van de 15e eeuw een waterburcht was.

Rond die tijd huwde Cécile van Heers met Karel Raes van Rivieren. Feitelijk zou kleinzoon Johan het familiebezit erven, maar hij sneuvelde in 1440, als ridder van de Johannietenorde op het (thans Griekse) eiland Rhodos. Het eiland Rhodos werd reeds op 15 augustus 1310 door de Johannieten op de Turken veroverd. Toen in 1312 de *Orde der Tempeliers* opgeheven werd, noemden de Johannieten zich *Ridders van Rhodos* en vestigden op het eiland een soevereine staat, die tot einde 1522 stand kon houden.

Vooraf in de 15e eeuw kwam het miniatuurrijkje van de ridderorde tot grote bloei en waren er binnen het vestingwerk zeven paleizen, één voor iedere taal. Natuurlijk waren daar ook grote kerken, kloosters en hospitalen. Van huis uit waren de *Johannieten* hospitaalridders. De inwoners van Rhodos stonden aan de kant van de ridderorde, want op alle gebied was er een geweldige vooruitgang.

Dat was een doorn in het oog van de Turken, die al lang van plan waren om de heidense Johannieten af te slachten. Regelmatig probeerden Turkse soldaten aan land te komen en kwam het tot schermutselingen met leden van de orde. Er vielen slachtoffers aan beide kanten, wat er met de gesneuvelde Turken gebeurde weten we niet, maar van Johan van Heers weten wij, dat hij in de Sint Antoniuskerk van Rhodos bijgezet werd. In 1480 zette de Turkse kapitein Palae Pasja nogmaals koers naar Rhodos. Vier maanden lang werd er gevochten waarbij hij bijna alle mannen verloor. Hij voer terug naar Turkije en werd meteen geëxecuteerd. Op 1 jan 1523 moesten de 400 leden van de *Orde der Johannieten* het eiland Rhodos verlaten. In 1530 beleende keizer Karel V de *Johannieten* met het eiland Malta, zodat de orde zich voortaan *Maltezer Ridders* noemde.

9.6.2. Recht en Vrijheid

Op school leerden wij dat Piet Hein, Maarten Tromp en Michiel de Ruyter, beroemde zeeschuimers waren. Tijdens het zanguurtje zongen wij: "*Hunne daden benne groot!*" Helaas rept de nieuwe *Canon van der Vaderlandse Geschiedenis* met geen

woord over Limburgse "landschuimers". Daarom nu iets meer over de beroemde en beruchte rebellenaanvoerder *Raes van Heers*. Hij werd geboren op kasteel Heers en uit het voorafgaande weten we, dat hij in opstand kwam tegen de Bourgondiërs. We weten ook dat hij op de 'zwarte lijst' van de Bourgondiërs vermeld stond.

Reeds als schildknaap was hij erg chaotisch en kwamen zijn wreedaardige karaktertrekken aan het licht. Niet zelden werden onderdanen vernederd en mishandeld. Als jonge man benadeelde hij zijn vader en toen die hem buiten de kasteelpoort zette, liet *rebellige Raes* het kasteel belegeren, om zijn vader te chanteren. De rijksbisschop van Luik kwam tussenbeide en Raes was zo woedend, dat hij zich aansloot bij de Luikse bevolking, die niets van hun bisschop moesten hebben.

Opruier Raes van Heers (ca. 1418-1477), het zwarte schaap uit de familie, wilde laten zien dat hij minstens zoveel waard was als zijn oudere broer, de gesneuvelde hospitaalridder van Rhodos. Raes liet zich te Luik inschrijven voor het smedenambacht, om op die manier deel te nemen aan het bestuur van de stad. Het zat hem mee, want in **1463** werd hij tot tweede burgemeester gekozen. Als welbespraakte volksman wist hij de Staten van Luik te indoctrineren, vooral de begrippen *Recht en Vrijheid* gingen er bij de notabelen in als zoete koek. Zoals vele volksmenners en vechtjassen, slaagde ook Raes erin om in Luik vrijwel iedereen voor zich te winnen. Zijn roem verspreidde zich over echte en vermeende peroensteden Beringen, Bree, Bilzen, Hasselt, Herk, Loon, Maaseik, Sint-Truiden, Stokkem en Tongeren.

9.6.3. Valkenburg

Keer op keer trommelde hij in Luik en in het Land van Loon volkslegertjes bij elkaar, om de Bourgondiërs en hun bisschop het leven zuur te maken. Hij werd leider van het volksleger van de Luikse Staten en dank zij zijn welbespraaktheid, noemde dat leger zich *De Ware Luikenaren* en dacht, dat het onoverwinnelijk was.

Dat was olie op het vuur van koning Louis XI van Frankrijk, die Raes verzocht om tegen rijksbisschop Louis de Bourbon in opstand te komen. De inwoners van vestingsteden, die de kant van Bourgondie gekozen hadden, waren door de schermutselingen van Raes hun leven niet zeker. In **1465** trok Raes met zijn soldaten naar Valkenburg. Een geluk dat loco-drossaard Dirk van Pallandt Valkenburg en het kasteel versterkt had. Hij had de droge gracht van de hoogteburcht zes meter laten uitdiepen. Er werden toen borstweringen gebouwd en ook de poorten werden versterkt. Het beleg duurde twee dagen, maar in die korte tijd werden het kasteel en de woonhuizen beschadigd. Raes hoopte tevergeefs op versterking door een Badens leger van zijn (Luikse) rijksbisschop Markus von Baden. Korte tijd later bezette Raes Sint Truiden, want de inwoners van die stad hadden een jaar eerder het kasteel van Heers verwoest. We konden reeds eerder lezen, dat Raes op 20 oktober **1465** in Montenaken, slag met de Bourgondiërs leverde. Waarbij de Luikse volksmilitie, bestaande uit 4000 soldaten verslagen werd.

9.6.4. Pentacosta

Toen Karel de Stoute in **1467** zijn overleden vader opvolgde, wilde hij *Roerige Raes* voor altijd een lesje leren. In de herfst van dat jaar trok hij met 25.000 soldaten naar Brustem in de buurt van Sint-Truiden. Daar vond op 28 oktober 1467, de laatste veldslag tussen een volksmilitie en een leger plaats. Raes had het Bourgondisch leger met opzet naar een zeer drassig terrein gelokt met de hoop, dat de artillerie van Karel de Stoute tot aan de assen in het slijk zou zakken. Het Luikse volksleger dat 8.000 man telde werd aangevoerd door Raes van Heers en zijn al even vermetele echtgenote Pentacosta van Grevembroek. Van haar wordt gezegd, dat zij een *mannweib* was, die ooit in Hoei een heel leger aanvoerde. Bovendien was zij een gifmengster, die alle aspecten van de toverkunst beheerste.

Raes wilde op het laatste moment zijn leger aanvullen, maar door een misverstand werd de aanval door de commandant van het

stadsleger van Tongeren, kapitein Jan van Horne, heer van Kessenich, te vroeg geopend. Hij deed mee aan de veldslag, omdat hij van mening was dat zijn heerom, rijksbisschop Johann von Heinsberg onrechtvaardig de bisschopstroom van Luik had moeten verlaten. In Brustem sloeg de vlam in de pan, Karel versloeg eerst de Tongerse militia en daarna het leger van Luik. Net zoals in Montenaken, zag Raes het onheil op zich afkomen en verliet haastig het slagveld. Zijn troepen gaven zich aanvankelijk niet gewonnen, doch sloegen later ook op de vlucht. Dat mocht niet baten, ze werden door Karel's troepen gedood. Raes en zijn Pentacosta vluchtten naar Monschau en even later naar Lyon waar het stel onderdak vond bij de Franse koning. Het rijksbisdom Luik kwam opnieuw onder het Bourgondisch episcopaal gezag van Louis de Bourbon.

9.6.5. Bokkenrijders in Heers

Pas tien jaar later, tijdens de *Vrede van Sint-Jacob* op 28 april 1477, werd de eeuwige neutraliteit van het Land van Luik geratificeerd. Daarbij werden ook de oude instellingen zoals de verkiezing van de burgemeester, de teruggave van goederen, de terugkeer van bannelingen en het herstel van ambachten, gilden en privileges geregeld. Een dag later kreeg ook Raes van Heers zijn kasteel of tenminste dat wat ervan overgebleven was, terug. De inwoners van Sint-Truiden, die aan de kant van Karel de Stoute stonden, hadden in Heers behoorlijk huis gehouden. Raes begon meteen met de wederopbouw, maar overleed een half jaar later. Zijn (tweede) echtgenote, de potige Pentacosta van Grevenbroek, die ooit in Hoi het leger van Karel de Stoute op de vlucht joeg, zette de wederopbouw voort. (RIPH5 Volgens een Maaslandse legende hadden de Bokkenrijders in Tongeren gebrek aan bokken. Geen nood, ze gingen op een ton zitten en zeiden: "Over hagen en heggen tot in de wijnkelder van Heers". Uiteindelijk heeft men de bokkenrijders allemaal verbrand in de Bonderkuil in Wellen. Zelfs nu kasteel Heers door de eigenaars verwaarloosd wordt, is het de moeite

waard het 15^e eeuwse gebouw te bekijken. De berucht-beroemde Raes van Heers maakte in 1477 een begin met de herbouw van het verwoeste kasteel, dat oorspronkelijk een waterburcht was. Het kasteel is een typisch voorbeeld van Maaslandse Renaissancestijl met een duidelijk horizontale belijning door middel van zogenaamde "speklagen". De Vlaamse overheid zou het liefst het kasteel willen kopen om het op te knappen, maar de koppige broers Michel en Ricardo Desmazières denken daar anders over. De restauratie wordt op 34 miljoen euro geschat, maar de prijs hangt natuurlijk ook af van de toekomst en de bestemming van het kasteel. Het kasteel ligt 12 km westelijk van Tongeren.)

9.7. Filips dood

9.7.1. Requiem en rouwkleedij

Filips de Goede was geen man om in het harnas te sterven. Hij stierf gewoon op bed in zijn kasteel te Brugge op maandag 15 juni **1467**. Zes dagen lang droegen de bisschoppen, dekens, pastoors en kapelaans, requiemmissen op voor de zielenheil van de hertog. In de Sint-Salvatoriekathedraal, in de basiliek van het Heilig Bloed, in andere kerken, in de kapellen van het hertogelijk paleis, op de altaren van het gildenwezen en ambachten, in de kapellen van de monniken, begarden en begijnen werden H. Missen gelezen. De familie had het Prinsenhof aangewezen als plek om het stoffelijk overschot op te baren. De ridders van het Gulden Vlies defileerden, andere hoogwaardigheidsbekleders, magistraten en prelaten maakten de verplichte revérences. De inwoners van Brugge stonden in de rij om hem nog één keer te zien en om voor hem te bidden. Naast de gewone burgers, kwamen de poorters van het Brugse Vrije, toen die van Ieper en die van Gent. Op het einde van de week hadden meer dan 30.000 mensen afscheid genomen.

Brugge was in die tijd een van de belangrijkste steden ter wereld. Een Hanzestad waarbij plaatsen als Amsterdam en Rotterdam in het niet vielen. In Brugge vertoefden veel buitenlandse kooplieden en ambachts-

lui, die meteen hun dagelijkse kloffie verwisselden voor gepaste rouwkledij.

9.7.2. Uitvaartceremonie

Op 23 juni 1467 werd Filips met een overdaad aan pracht en praal begraven, waarbij alle protocollaire registers opengetrokken werden. Het lichaam werd door twaalf boogschutters van de hertogelijke lijfwacht naar de Sint-Donaaskerk gedragen, waar hij een voorlopige grafstede kreeg. Tien-duizenden stonden ingetogen langs de rijen en op de pleinen. Zestienhonderd in het zwart geklede fakkeldragers openden de lijkstoet. De stoet werd geleid door twee neven van de overledene, Jacques de Bourbon en Adolph van Kleef. Verder door de zonen van de oppermaarschalk van Saint-Pol.

Vooraan in de stoet gingen de poorters van Brugge en van het Brugse Vrije. Na hen kwamen 1200 dienaars van de hertog, allemaal in lange zwarte kleren, ieder volgens rangorde. Eerst de dienaars van lagere rang, dan de pages en de stalknechten, dan de wijnschenkers en de schatbewaarders, de meesters van de tiendkamer en de secretarissen van de erekamer, met helemaal achteraan de kanselier en de eerste kamerheer. Achter hen kwamen monniken van de bedelorden en de twaalf abten van Vlaanderen, met witte mijter en vergulde kromstaf. Daarna volgde de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij, vlak voor de bisschoppen van Amiens, Doornik, Kamerijk en Salisbury. Vervolgens kwamen twaalf opperofficieren. De stoet van hoogwaardigheidsbekleders werd afgesloten door twee pedels met zilveren staf. Tenslotte volgden de bastaardzonen van Filips. En zijn wettelijke zoon Karel de Stoute? Hij liet verstek gaan, want hij was te emotioneel om aan de plechtigheid deel te nemen...

9.8. Bourgondie

9.8.1. Bargoens en Koeterwaals

Het overlijden van Filips de Goede in 1467 betekende niet het einde van Bourgondië. Pas tien jaar later zouden wij, door het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan onder Oostenrijks bewind komen.

Officieel gebeurde dat pas in 1482, toen Maria van haar paard viel en kort daarna overleed.

De Bourgondische tijd was een periode van groei en bloei voor nijverheid, handel en kunst.

Brugge als hoofdstad van Vlaanderen, was een van de welvarende handelsmetropolen van Europa. Wij kwamen in 1394 bij Bourgondië, Vlaanderen reeds in 1384.

Als *Derde Speler* op het Europees toneel meldde zich tegen het einde van de 14^e eeuw het hertogdom Bourgondië. Ook onze voorouders hoorden steeds vaker, dat niet Brabant maar het "verre" Bourgondië het voor het zeggen had. Maar net als Brabant was ook de nieuwe landsheer katholiek en dat was immers het belangrijkste in die tijd. Naast het Waalse patois uit het *Land van Herve*, maakten onze voorouders plotseling kennis met het *Bargoens argot* van de Bourgondiërs. Waals, Bourgondisch en Frans zijn drie heel verschillende talen. Het verschil is zelfs groter dan tussen Limburgs en Fries.

Voor onze voorouders was het *Bourguignon*, na het *Vulgaris* van de Romeinen, het *Picard* van de Clovissen, het *Waals* van Pippinieden en de Frankische Charlemagne (Herstal), de vijfde kennismaking met een Romaanse taal. Vooral toen de Bourgondiërs het Frans als bestuurstaal verplicht stelden. Voor de duidelijkheid, de Franse taal is een logische voortzetting van het *Vulgair Latijn*, dat in Gallië gesproken werd en dus ook wel *Gallo-Romaans* genoemd wordt. Maar nog steeds worden Romaansgetinte toponiemen zoals *Preusbos* (*Fôret pireuse* = *stenige bos*), argwanend beoordeeld.

9.8.2. Waalse woordenlijst

Het verhaal zou onvolledig zijn zonder een reeks woorden, telkens in de volgorde Nederlands/Frans/Waals:

Aardappel	pomme de terre	crompîre
apotheker	pharmacien	apoticâre
autosnelweg	autoroute	mêsse-vôye
avond	soir	vèsprêye
bidden	prier	bêne
brandewijn	eau de vie	pèkèt
bril	lunettes	bèrikes

burgemeester	maire	bourgmestre
dier	animal	bièsse
dom	stupide	bâbô
echtgenoot	mari	ome
ei	oeuf	oû
geld	argent	dès çans
gemene vrouw	femme sale	tratche
gymnasium	lycée	athénée
honing	miel	lâme
houden van	aimer	vèy voltî
huilebalk	geignarde	madelinne
juffrouw	demoiselle	mam'zèle
kerkhof	cimetière	ête
kletstante	bavarde	tchatcha
krant	journal	gazète
kreng	cadavre	cûrèye
kwark	fromage blanc	makêye
losbandig meisje	friponne	feûte
midden	centre	mitan
mosterd	moutarde	moståde
lijm	autocollant	plake-tot-seu
moeder	mère	mame
negentig	quatre-vingt-dix	nonante
oom	oncle	monnonke
plassen	uriner	pihî
regenen	pleurer	tchoûler
rustig	calme	pâhûle
schijnheilig	hypocrite	begote
schoonmoeder	belle-mère	mârâsse
slet	catin	labaye
snoepje	bonbon	tchike
stoep	trottoir	pavêye
tabak	tabac	toûbac
vandaag	aujourd'hui	oû
voetpad	sentier	pazê
vriend	ami	camaråde
wafel	gaufre	wafe
wijngaardslak	escargot	caracole

Als wij de woordenreeks aandachtig lezen, merken we dat het Waals een 'doorgeefluik' was voor veel woorden, die wij ook in ons dialect gebruiken. Om af te sluiten een Waalse weersvoorspelling: "Notru Dame d'awous' dismète li tins ou bin l'rimète!" Het betekent: "Op 15 augustus verandert of herstelt zich het weer!"

In het Waalse patois zien we nog iets, de **â** als onbekende letter, maar met een bekende klank, die bij ons met **ao** geschreven wordt.

Voor de aardigheid de zin: "Bij de familie Maassen in Poortstraat werd een dochter geboren." Nu met de onbekende letter in ons dialect: "*Bej de familieë Måse in de Pâtssjtrås, is eng dâter jebåre wåde.*" Hieruit mag blijken, dat wij niet alleen klankkleur en woorden, maar ook een klinker uit het Luikerwaalse dialect overgenomen hebben. Die rare klinker komt ook voor in de drie Scandinavische talen Deens, Noors en Zweeds. Omdat men tegen het einde van de 19^e eeuw in Luik met de nasale klinker geen raad wist, werd de Deense *bolle-å*, die bij ons *corona* en in het Frans *a boule* genoemd wordt overgenomen.

9.8.3. Bellum Gallicum

Uit het voorafgaande zouden wij abusievelijk de conclusie kunnen trekken, dat de Walen van oorsprong een Romaans volk zijn. Dat is niet het geval, want de Walen werden door Romeinse occupanten "*geromaniseerd*", toen dat leger rond 50 voor Christus, de streek tussen Tongeren en Aken bezette. Het gebied in zijn geheel noemde Caesar *Belgae* en de mensen, die er woonden noemde hij *Volcae*, dat feitelijk *Kelten* betekent. Zowel de *Welshen* in Engeland, oorspronkelijk ook Kelten, alsook de *Walen* in België, hebben die naam behouden. Twaalf jaar voor Christus lag in onze omgeving de Romeinse *provincia Belgica*. Hoe groot die provincie was mogen we afleiden uit het feit, dat tegen het einde van de tweede eeuw de thans Duitse stad Trier, hoofdstad van *Belgica Prima* en de thans Franse stad Reims de hoofdstad van *Belgica Secunda* was.

In het Duits betekent *Welsch* "Romaans" maar kan in figuurlijke zin ook *Kauderwelsch*, dus "onbegrijpelijke taal" betekenen. Kauder en Kauer zijn de Tiroolse namen voor de Zwitserse stad Chur, waar ook nu nog *Rhetoromaans* gesproken wordt, een taal die voor Duitse burenen onverstaaenbaar is. Zelfs de geleerde Luther zei ooit: "Behüt unsere Nachkommen vor der Chauerwelschen!" (...) Ook Hollanders moesten van de Walen niks hebben: "Waalse vrouwen en elzenhout, zijn op slechte grond

gebouwd!"(...) En bij ons in Limburg? Als vroeger een man een "plak" op de lippen had, vroeg men hem of hij met een Waalse vrouw naar bed was geweest.

(RIPH5 Het woord 'plak' kennen we nu niet meer, het is een herpesachtige uitslag op de lippen.)

9.8.4. Waals patwès

Tussen heemkundigen rond het Drielandpunt is het onderwerp *Waals patwès* (dialect) een heikel thema. Dat in ons gebied, de eerste vier eeuwen van de jaartelling, door Romeinse soldaten, een vulgair-romaans soldatentaaltje gelaboreerd werd, hoeft geen betoog. Maar hoe lang kon dat dialect zich handhaven? Van de Salische Franken is bekend, dat zij met de Romeinen heulden en ook de taal van de bezetter gebruikten. Het is ook bekend, dat door een drietal 'Clovissen', grootschalige veroveringen in het zuiden van België, Soissons en Bourgondië plaats vonden. De stamhoofden van de Merovingische dynastie worden officieel Chlodovech, Chlodwig en/of zelfs Lodewijk genoemd. In hun hoofdstad Tournay (Doornik), die in 481 tot grote bloei kwam, werd door de Merovingers een vulgair-romaanse taal gesproken. Het ligt voor de hand, dat toen niet alleen in België, maar ook in het huidige zuiden van Nederland, het noorden van Frankrijk en in Duitsland tot aan de Rijn en plaatselijk zelfs verder, Romaanse dialecten gesproken werd. Later verschenen de Pippinieden op het "schaakbord" van waalssprekende stamhoofden. Pippijn van Landen (midden 7^e eeuw) en Pippijn van Herstal (begin 8^e eeuw), kwamen uit de omgeving van Luik. In het midden van de 8^e eeuw, regeerde Pippijn de Korte (714-768) en vanaf 751 werd er over de dynastie der *Karolingen* gesproken. Ook de in Herstal (bij Luik) geboren Karel de Grote (742-814) kwam van Waalse huize en wordt als een bekende Frankenkoning beschouwd. Pippinieden en Karolingen vertoefden bij voorkeur in Herstal en Jupille (bij Luik). Karel de Grote vertoefde, als reuma hem plaagde, ook in Aken, maar of hij een Germaanse "mundart" beheerste is

niet bekend. Waarschijnlijk werd ook aan zijn palts te Aken, de Latijnse taal gebezigd. In 911 stierf de Duitse tak (Oostfranken) en in 987 de Franse (Westfranken) uit.

Sommige linguïsten gaan er vanuit, dat het Waals zich tot in de 12^e eeuw kon handhaven en de laatste resten verdwenen, toen bij ons in de 13^e eeuw Brabants de bestuurlijke taal werd. Waarschijnlijk nog later, want in Brabant werd tot 1380 het Latijn als bestuurlijke taal gebruikt. Toch zijn naast een aantal Waalse woorden en uitdrukkingen, ook de Waalse klank (â) en Waalse zinsconstructies bewaard gebleven.

Volgens wetenschapper Jean Frins uit Landgraaf is Limburgs een Germaanse taal met een typisch Romaanse zinsbouw. Dat geldt feitelijk voor alle dialecten die tussen Geleen en het Mergelland, tussen het Duitse Eschweiler en het Belgische Eupen gesproken worden. Een zin als voorbeeld: "Mit der tsóg lit et ziech hÿj jót vare!" Letterlijk vertaald: "Met de trein laat het zich vandaag goed rijden!" Bedoeld wordt natuurlijk: "De trein is tegenwoordig een betrouwbaar voermiddel!"

9.8.5. Lotharingen

Naast het Duitse Rijk en Frankrijk profileerde Bourgondië zich als niet te onderschatten machtsfactor, temeer de nieuwe hertogen van plan waren het *Karolingisch Middenrijk*, zeg maar Lotharingen te herstellen. Daarbij zouden de in Duitsland en Frankrijk gelegen gebiedsdelen met elkaar verbonden moeten worden, waarbij eventuele 'witte gebieden' natuurlijk bij het Bourgondisch rijk gevoegd zouden moeten komen.

(RIPH5 In Virton, het zuidelijkste stadje van België, wordt ook nu nog *Gaumais*, dat is het Lotharingse of Lorreinse dialect gesproken. Daar in de buurt ligt het Belgische gemeente Vresse, waar thans nog *Champanois* gearpleerd wordt. In de driehoek Aat-Bergen - Doornik, spreekt men *Picardisch*, zodat we overtuigd mogen zijn dat er in België vier Romaanse dialecten en één Romaanse taal gesproken wordt.)

Inmiddels zat de "nieuweling uit Bourgondië" in Maastricht op de stoel van de hertog van Brabant. Er was geen sprake van laveren tussen de *Tweeherigheid* van Luik en Brabant, want de "witte vlek" Luik zou en moest aan zijn rijk toegevoegd worden. Maar *Die Vurige Stede* zou pas in **1468** verpletterend verslagen worden. Bij de *Maastrichtse Tweeherigheid* had Luik toen geen stem meer. Omdat Maastrichtenaren Karel de Stoute goed hielpen bij de vernietiging en plundering van de stad Luik, bezocht Karel drie maal Maastricht. Maar toen Karel iets later de Franse taal tot bestuurstaal maakte, toen hij veel geld nodig had om elders krijgertje te spelen, toen priesters en kanunniken voortaan ook belasting moesten betalen, toen pas merkten de inwoners dat het onder Brabant zo slecht niet was. In 1477 en definitief in 1482 zou Maastricht, en wij natuurlijk ook, onder de knoet van Habsburg komen.

9.8.6. Brugge

Om zoveel mogelijk belasting te kunnen vorderen, probeerde Bourgondië met alle macht om Brugge te onderwerpen, want de oorlogen tegen Frankrijk waren duur. Maar de Bruggelingen konden hun geld beter gebruiken en waren bovendien gesteld op hun zelfstandigheid en privileges. Toch koesteren zij de namen van Filips de Stoute (Philippe le Hardi, regeerde van 1364 tot 1404), Jan zonder Vrees (Jean Sans Peur, 1404-1419), Filips de Goede (1419-1467) en Karel de Stoute (Charles le Téméraire, 1467-1477). Het is een rijk, waar ook Vlaanderen deel van uitmaakte, want toen Filips de Stoute in het huwelijk trad met Margaretha van Vlaanderen, werd de oppervlakte van het Bourgondisch gebied meer dan verdubbeld. De welvarende Hanzestad Brugge lag voortaan in het Bourgondische Rijk en het verbaast niet, dat de hertogen liever in Vlaanderen vertoefden dan in hun stamland Bourgogne. Natuurlijk hadden de hertogen ook Dijon als hoofdstad kunnen kiezen. In die stad herinnert *le pain d'épice*, aan Vlaanderen. Filips de Goede genoot van die *Lieëverkóch* toen hij in Kortrijk vertoefde en

stuurde patissiers naar Dijon om de inwoners van de kruidige koek te laten genieten. In de zuidelijke Nederlanden stond de beeldende kunst op een zeer hoog peil. Jan van Eyck, hofschilder aan het hof van Filips de Goede, schilderde zijn beroemde altaarstuk *De aanbidding van het Lam Gods*. Daarnaast behoren de schilderijen van Hieronymus Bosch, die feitelijk *Hieronymus Van Aken* heette, tot de hoogtepunten uit die tijd. Het waren vooral kunstenaars uit Vlaanderen en Holland die opdrachten toegewezen kregen. De belangrijkste kunstwerken getuigen van macht en rijkdom van het Bourgondische Rijk, toen de hertogen hun ongekroonde koninklijke aspiraties kracht wilden bijzetten door het aantrekken van beeldhouwers en schilders.

In Leuven werd de eerste Nederlandse universiteit gesticht. Door de boekdrukkunst, die omstreeks 1440 werd uitgevonden door Johan Gutenberg, die van een druivenpers een drukpers maakte, kon literatuur zich door reproductie gemakkelijk verspreiden. Aanvankelijk werd (2007) de uitvinding van de boekdrukkunst in de *Canon van de Vaderlandse Geschiedenis*, als één van de vijftig "vensters" opgenomen. Doch op het laatste moment werd dit venster vervangen door dat van Christiaan Huygens. Een oranjegezinde calvinist, die vooral bekend werd op astronomisch en wiskundig gebied. (RIPH5 Limburg komt in deze *Canon* zeer slecht uit de verf. Wachten we toch op de *Belgische Canon* die beslist objectiever zal zijn. Ook de Bokkenrijders *beliefden* België.)

Het einde van Bourgondië kondigde zich aan, toen Karel de Stoute in 1477 op een slagveld bij Nancy sneuvelde. Het oudste part van het hertogdom kwam daardoor weer onder invloed van Frankrijk. De overige gebieden waaronder de Nederlanden, kwamen in het bezit van de Oostenrijkse Habsburgers. Toen Maximiliaan van Oostenrijk in 1482, kort na het overlijden van zijn eega Maria van Bourgondië, Brugge bezocht werd hij prompt gevangen genomen. Zijn volgelingen werden op de markt van Brugge gefolterd en ter dood veroordeeld.

(RIPH5 Waarom zo veel over de Hanzestad Brugge? Het is geen grote, maar een grootse stad. Voor slechts vier euro (retour) brengt de NMBS reizigers met de "*Carte tarif seniors 65 ans et plus*", naar iedere willekeurige plek in België. Vanaf het station van Brugge is het niet ver lopen naar het historische hart van de stad, waar pleinen en gebouwen getuigen van een luisterrijk verleden.)

9.8.7. Hanze

In Nederland behoorden tot de 16^e eeuw ook Deventer, Doesburg, Kampen, Tiel, Zutphen, Zwolle en een aantal kleinere steden tot het *Hanzeverbond*. Het was in principe een samenwerkingsverband tussen kooplieden. Handelsmissies en transporten, we zouden het tegenwoordig logistiek noemen, waren door een georganiseerde samenwerking veiliger en goedkoper. Er waren helaas landsheren, die zich aan landpiraterij schuldig maakten en tol hieven. Tijdens een vergadering in 1356 werd in de Hanzestad Lübeck besloten een coöperatie van steden op te richten. Het was dus veel meer dan alleen maar een verbond van handelaren. Er ontstond een geweldig netwerk van samenwerkende handelssteden, dat zich uitstrekte over Rusland, Baltische Staten, Noorwegen, Polen, Duitsland en de Nederlanden. Net zoals thans binnen de Europese Unie, probeerde men ook toen, binnen de Hanze, alle mogelijke handelsbelemmeringen te slechten.

Vanuit Brugge werd ook handel gedreven met partners in Londen en Barcelona, die overigens geen lid van de Hanze waren. Van 1471 tot 1473 was er overigens een oorlogje tussen de Hanze en Engeland. De voornaamste handelsproducten uit die tijd waren: bier, dierenhuiden, graan, hout, textiel, vis en wijn. Over land vonden de transporten plaats met paardentractie, waarbij zich per

transport zoveel mogelijk voerlieden aansloten. In sommige plaatsen bevonden zich *karavanserais* waar de groep veilig de nacht kon doorbrengen. In de Lage Landen vond het vervoer, door middel van 30 meter lange koggeschepen, meestal over water plaats. De Hanze was lucratief, de steden groeiden en bloeiden, zeer tegen de zin van de landsheren, die merkten dat hun invloed minder werd. Amsterdam behoorde niet tot de Hanze maar probeerde door handel op de Oostzee een graantje mee te pikken. Allengs werd het een stapelplaats, maar moest concurreren met de bekende steden aan de IJssel. In 1585 werd Antwerpen het centrum van de handel. De Hanze had toen vrijwel geen betekenis meer. De Nederlandse handel oriënteerde zich meer op de wereldzeeën, veroveringen van vreemde landen, exploitatie van koloniën en de daaraan verbonden slavenhandel. Dit alles bracht Holland tot grote bloei.

Prefatie

Was de rouw, om de dood van Filips, die de Bruggelingen betoonden echt of geveinsd? Hoe dan ook, er was een crisis ontstaan tussen het hertogelijk bewind en de vrije handelaren. De handelssteden verwierpen elke despotische en/of gecentraliseerde staatsstructuur. Patriciërs en ambachten leverden een onverbiddelijke strijd. Daarbij kwam ook nog dat het volk tegen de rijken in opstand kwam. Omdat de overleden Filips de Goede en zijn opvolger Karel de Stoute aan de kant van de rijken stonden, keerde de bevolking zich tegen de Bourgondiërs. Van Limburg had Karel de Stoute niets te vrezen, de inwoners waren van oudsher mak als een lammetje. Veel minder vrolijk reageerden de Hollanders.

IMPRESSIE VAN DE EXCURSIE NAAR JÜLICH

foto's van Armin Hamers.

Meer foto's en in kleur downloadbaar in het fotoalbum op onze website www.debongard.nl

Excursie naar Jülich

Onze gids

Een van de stadspoorten

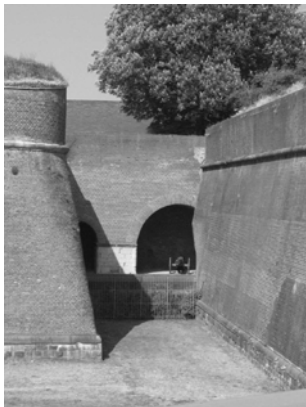
De stadsmuur

"Kaffe mit Kuchen" tijdens de pauze

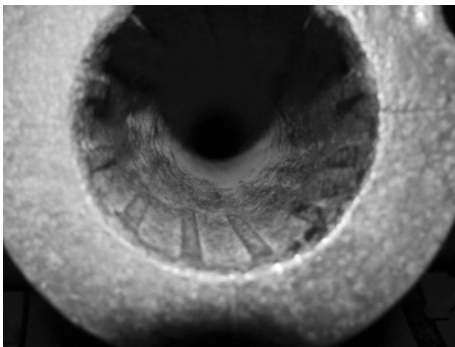
De opbouw van de plattegrond

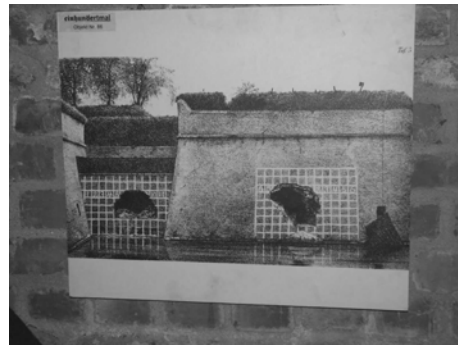
De kanonnen staan gericht

Een van de poorten van de Citadel

De eerste getrokken loop van Thyssen

En de resultaten van de test in Jülich

En nu op de kogel van de Baron weer naar huis

EGOÏSME

Wat is dat toch mit dich
Doe zeas mer ummer ich, ich
't Ken dich gaar nuuks sjeale
Went anger luuj zich kweale

Al is get noch zoë sjleat
Es 't vuur dich mer beater weat
Mit vrung gees te oet eate
Um ze daan hieël gauw te vergeate

Collega's zunt alleng mer doa
Um vuur dich durch 't vuur te goa
Want doe has dich vuurgenomme
Uvver heun ruj hoeëger op te komme

Wirks och wel, bis nit te voel
Me sjiels dan wel iesjte vioel
Bus, trein, theater, dat sjteet vas
Doe zits ummer iesjte klas

Af en toe has te ens sjans
Mé dea angere hat alleng mer kans
Es heij in dienge sjeëm wilt sjtoa
En noets hoeëger wie dich wilt goa

In relaties nit te veul geveul
Hels die hats och leever keul
Doe mos kenne dele in 't leave
Um leefde te kriege en te geave

Weats noe toch och al ouwer
En misjien dan och get sjlouwer
Has dieng grenze beigesjtelt
Dinks alleng mer mieë an geld

Wie wuur 't geweas mit ee gezin
Gidderinge woar dich te min
Has dieng kanse loate goa
Um noe nit alleng te sjtoa

Doe has zoeëveul, me bis alleng
Doe vols dich groët, en noe zoë kleng
Um die hats sjmiltst noe 't ies
Bis va vrundschap nit mieë vies

Want doe has noe begrieëpe dat geave
Hieël belangriek is in 't leave

Annie Franssen
Sectie Dialect
November 2006

VADER EN ZOON KEVERS (8)

In wat voor tijd leefden zij? (2)

door Huub Franssen

Vader en zoon Kevers leefden dus allebei in de 17^e eeuw. Vader Bartholomeus moet wel in de 16^e eeuw geboren zijn, want hij kan niet al op zeventienjarige leeftijd schout van de bank Simpelveld zijn geweest. Hij moet zich dus wel bewust zijn geweest van de gebeurtenissen en verwarring van die tijd. Beiden leefden in tijden van oorlog (de tachtigjarige oorlog, de Frans-Nederlandse oorlog van 1672 tot 1678), bezetting, inkwartiering, plundering, dubbele belasting (van Spanje en de Republiek), onzekerheid over de toekomst: Spaans of Noord-Nederlands, tussen de jaren 1644 en 1662, herstel van de katholieke kerk in de zuidelijke Nederlanden, invoering van de contra-reformatie.

Economische en culturele omstandigheden.

Vanaf de jaren 1450/1500 tot na 1600 waren er veel gebeurtenissen die de mensen in verwarring brachten en die vaak gezien worden als zaken die met de hervorming en het verzet tegen de katholieke kerk samenhangen.

In Italië was de renaissance begonnen. Kunstenaars baseerden zich op de kunst uit de klassieke oudheid, schrijvers en taalgeleerden brachten Griekse en Romeinse filosofen en schrijvers onder de aandacht van het grote publiek, gaven commentaar op hun werk en propageerden de klassieke inzichten. Deze schrijvers en taalgeleerden noemen we humanisten.

U hebt kort geleden in Jülich werk van Alessandro Pasqualini (citadel, slot en de plattegrond van de oude binnenstad) kunnen zien, aangelegd volgens de regels van de ideale stad in de renaissance. Voor Pasqualini in dienst van de hertog van Jülich trad, was hij werkzaam in Nederland in dienst van de steenrijke familie Egmond. Bernard van de Bongard, opdrachtgever van de nieuwbouw van kasteel De Bongard, heeft hem in die tijd goed gekend.

Verwarrend voor veel mensen waren de berichten over de ontdekking van een nieuw continent, bevolkt door mensen met een hoge beschaving en rijk aan goud en zilver, maar volslagen onkundig van het christendom.

Velen konden dat niet rijmen met de bijbel, die daarover niets te melden had; ook dat die volkeren nooit de kans hadden gehad gedoopt te worden en in de hemel te komen, kon men niet bevatten. Erger nog waren de hypothesen over de aarde die om de zon draaide en niet omgekeerd. Dat was rechtstreeks in conflict met wat de bijbel leerde.

Doordat in ons land handel en industrie naar verhouding te weinig belasting betaalden, en de kerk nauwelijks of niet, ontstond er een belastingcrisis. Vooral boeren betaalden in vergelijking met anderen veel te veel. Dat leidde tot armoede.

Het platteland werd steeds meer lastig gevallen door rondzwervende troepen.

Door misoogsten stegen de prijzen van de levensmiddelen onrustbarend. Door de sluiting van de Sont in een oorlog met Denemarken stakte de invoer van koren uit de Oostzeelanden. Het jaar 1566 werd behalve wonderjaar ook wel hongerjaar genoemd, het had ook beeldenstormjaar kunnen zijn. Algemeen dreigde verpaupering.

De aanvoer van goud en zilver uit Zuid-Amerika leidde tot waardevermindering van het geld, in heel Europa en vooral in de Nederlanden was de Spaanse reaal erg gangbaar. De goudgulden daalde met 8% in waarde en werd daardoor gelijk aan de rijksdukaat.

Na 1483 ontstond een moordende concurrentie met Engeland. Wol mocht alleen met Engelse schepen worden vervoerd, veel

Nederlandse schippers werden werkloos en met hen de bemanningen. Bovendien gingen de Engelsen voortaan hun wol zelf bewerken, zodat de bloeiende textielindustrie in het Zuiden van Vlaanderen tot aan de Rijn en in de Hollandse wolstad Leiden in grote moeilijkheden kwam en op zoek moest naar alternatieven. Leiden dreigde ontvolkt te raken, op straat werden crisiscollecten gehouden. Allerwegen dreigden grote zorgen voor het fabrieksproletariaat. (Gebaseerd op Rogier, pp. 5-12).

De katholieke kerk

De r.k. kerk verkeerde in de 14^e en vooral de 15^e eeuw in een crisis. Door allerlei oorzaken werd ze het mikpunt van spot en cynisme, van afkeer en zelfs haat. De komende hervorming van de 16^e eeuw begon zich te melden.

Ubachs (p. 143) ziet als een van de belangrijkste oorzaken de opstelling van de kerk als onderneming. Alles draaide om geld. Alles wat "Rome" deed, had zijn prijs, elke benoeming, elke aflatverlening. Een misstap kon met geld worden goedgeemaakt. Wie benoemd werd, betaalde, wie een aflat of gunst wilde bekomen, betaalde ook; wie zich misdroeg tegen een kerkelijk voorschrift, tot het celibaat toe, kocht de straf af volgens het geldende boetetarief. Dat gebeurde op alle niveaus: bisschoppen, abten, aartsbisschoppen en pastoors werkten volgens het gezegde "wie het altaar dient, moet ook van het altaar leven". Het was een kerk voor baantjesjagers geworden, die een lucratief, gemakkelijk en gerespecteerd bestaan zochten.

Dat gold ook voor de Limburgse kerk, waar men van de bisschop van Luik alles kon verkrijgen, mits men maar betaalde.

Die uitspraak ontleende Ubachs aan een boek dat hij in een noot noemt: Alain Marchandise, *La fonction épiscopale à Liège aux XIIIe et XIVe siècles*. Liège 1998. Het is een onderzoek naar de werking van het openbaar bestuur in het prinsbisdom Luik. Marchandise geeft (p. 252) uit allerlei archiefstukken voorbeelden van steekpenningen voor het verkrijgen van prebenden

(inkomsten voor religieuze diensten), benoemingen, veroordeling van een tegenstander, vernietiging van een straf. Hij concludeert dan hardhandig: met geld (en soldaten) kon men alles verkrijgen van de bisschop. Hij spreekt van steekpenningen waar men schaamteloos mee omsprong.

Een andere misstand, waar de gewone parochiaan mee te maken kreeg, was de cumulatie van prebenden of geestelijk inkomen. Het was kennelijk algemeen verbreid dat een priester meer prebenden kon vergaren dan hij aankon. Hij hield dan de taak die het gemakkelijkste was of het meeste geld opbracht voor zichzelf, en nam voor de andere taken een huurling in dienst, die hem dan bij voorbeeld als pastoor moest vervangen, natuurlijk wel tegen een hongerloon. De kwaliteit van die huurling was dan matig of slecht, en daar was de parochiaan dan de dupe van, ook omdat de huurling voor allerlei karweitjes om iets meer dan zijn hongerloon te verdienen geld vroeg. Dit systeem was ook in onze regio nadrukkelijk in zwang.

Veel parochiepriesters waren volgens de verslagen slecht opgeleid. Zo zijn er berichten dat die en die pastoor daar en daar slechts vier van de zeven sacramenten kon noemen, dat ze de teksten die ze tijdens de mis moesten lezen, niet begrepen, dat ze de parochianen niet goed konden uitleggen wat de mis inhield.

Een ander euvel dat vaak genoemd wordt, is het slecht nakomen van de verplichting tot het celibaat. Het schijnt dat de gewone gelovigen zich aan die misstand het minste stoorden. Blijkbaar gunden ze dat de man wel en hadden ze er begrip voor. Een pastoor met vrouw en kinderen die verder zijn werk goed deed, werd bij een rapportage door de gelovigen toch zeer gewaardeerd.

Wat zich aan de hoven afspeelde, onttrok zich in het algemeen aan het gezichtsveld van de gewone parochianen.

Belastingvrijheid, bier kopen zonder accijns te betalen was in tijden van honger en armoede natuurlijk ook een moeilijk te verteren zaak.

Norbertijnen- en Cisterciënserkloosters op het platteland kregen een slechte naam door hun grondbezit en hun goedkope arbeidskrachten, de lekebroeders. Het was voor landarbeiders of boeren die meer grond nodig hadden, moeilijk zonet onmogelijk om goed betaald werk te vinden of om een bedrijf te beginnen of uit te breiden.

Dat er geen geregeld catechetisch onderricht werd gegeven in de kerk is een klacht van later datum. Daar heeft de contra-reformatie een einde aan gemaakt. Er waren wel, ook in de bank Simpelveld, lagere parochiescholen waarin de kinderen wegwijs werden gemaakt in de godsdienst.

Toch waren er ook andere verschijnselen die wijzen op religieuze bloei. De 15e eeuw was de grote tijd van de polyfone kerkmuziek waarin Nederlanders een voorname rol speelden (Dufay, Ockegem, Josquin des Prés, Roland de Laet of Lassus, Jacob Obrecht), ook in Italië en Oostenrijk.

Het was ook de tijd van het godsdienstige volkslied en het godsdienstig toneel.

In meer geleerde kringen (geestelijken, humanisten) speelde een religieuze vernieuwing een belangrijke rol die van Oost-Nederland tot in heel het westen doordrong; afkeer van uiterlijkheden en oppervlakkigheden, een persoonlijker en inniger beleving van de godsdienst werden benadrukt, en de persoonlijke vroomheid. Door de uitvinding van de boekdrukkunst kon deze vernieuwing doordringen tot minder geletterden.

De hervorming

Het christelijk humanisme. De humanisten zijn in het begin al even genoemd, bij de economische en culturele omstandigheden. Vanuit Italië kwam het humanisme in het noorden van Europa terecht, waar de geleerden zich meer met de bijbel en de kerkvaders gingen bezighouden dan met de heidense schrijvers uit de oudheid. De christelijke humanisten vormden een elitaire groep, ze behoorden bij de intellectuele upper ten. Onder hen vinden we veel regenten van de grote steden, rectoren van

middelbare scholen als de Latijnse stadscholen, kapittelscholen, abdijsscholen, en artsen. Je moet ze dus eerder zoeken in de stad dan op het platteland. Omdat ze schreven en met elkaar correspondeerden, weten we van hun denkbeelden en activiteiten veel meer dan van minder geletterde mensen. Er is op godsdienstig gebied dus onderscheid te maken tussen humanisten en dorpsbewoners van wier denkbeelden en kritiek of instemming we geen notie hebben. Daar kun je ook niet of nauwelijks achter komen. Ik ken maar twee boeken waar de gewone mens in wordt behandeld. Beide zijn van A. van Deursen. Het ene is *Een dorp in de polder. Graft in de 17^e eeuw*, Amsterdam 1994, het andere heet *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de gouden eeuw*, Amsterdam 1978, nu 2006. Het wil vertellen hoe gewone mensen in het gewest Holland tussen 1572 en 1648 hebben geleefd. Het valt op door het begrip van de gereformeerde schrijver voor mensen met een andere overtuiging, en het beziet arme en ongeletterde mensen zonder neerbuigendheid.

Het zal duidelijk zijn dat we van mentaliteit, opvattingen en kijk op hun godsdienst en pastoor of bisschop niets of weinig weten van onze inwoners van toen. Je mag aannemen dat de pastoor, schout en secretaris van de schepensbank wel op de hoogte waren van de situatie op godsdienstig gebied afhankelijk van hun opleiding, hun belangstelling en hun kritische blik.

Onze christelijke humanisten stelden vroomheid op de voorgrond, hadden kennis van Latijn, Grieks en Hebreeuws om de bijbel en de kerkvaders te verstaan, en ze behandelden en bestudeerden ook de grote schrijvers uit de Griekse en Romeinse oudheid. Toonaangevend en invloedrijk waren in heel Europa Wessel Gansfort en Rudolf Agricola.

De twee werden overvleugeld door de volgens velen grootste humanist, de Rotterdammer Desiderius Erasmus. Tijdens zijn leven en na zijn dood fel bestreden, tegelijk leidinggevend en bewonderd om zijn kennis, zijn oordeel en zijn schitterende stijl en zijn scherpe humor.

Desiderius Erasmus (1469? - 1536), geschilderd in 1532 door Hans Holbein (1497 - 1543). (Louvre, Parijs)

Zoals veel van zijn collega's wilde hij terug naar de begintijd van het christendom, vrij van latere, niet-bijbelse insluipsels. Hij leverde scherpe kritiek op de uitwassen van bedevaarten en van de heiligenverering, op de relikwieënverering en de aflaatverkoop in zijn Samenspraken (Colloquia) en zijn bekendste boek *De lof der zotheid*. Hij schreef ook tegen de rechtsongelijkheid tussen man en vrouw. En tegen de oorlogen, hij vond een oorlog alleen geoorloofd als het gehele volk het ermee eens was. Hij wilde een vreedzaam, verdraagzaam christendom zonder uitwassen en bijgelovige praktijken, geen twisten over dogma's, zeker niet in de kroegen wegens de luidruchtige ruzies en vechtpartijen, en geen geloofsvervolging. Hij wilde dus eigenlijk vrijheid van geweten. Hij weigerde met de kerk te breken en wilde toegeven aan Rome waar het moest. Hij bestreed Luther maar brak niet met hem, dat heeft de hervorming wel bevorderd. In 1522 stelde Karel V in de Nederlanden een centrale inquisitie in, Rome maakte

daarvan in 1524 een pauselijke uit angst dat de Nederlandse overheid niet streng genoeg zou zijn. Terecht, want de overheden lieten geheel in Erasmiaanse geest iedereen met rust als de openbare orde niet verstoord werd. In feite werd de mentaliteit in ons land algemeen Erasmiaans, met als invloedrijke figuren Willem van Oranje, Coornhert en Spiegel. De een werd om politieke redenen calvinist, de ander vrijdenker, de derde bleef katholiek.

We zullen zien dat Erasmus' invloed in het Duitse Rijnland ook groot was.

Ketterijen

In de jaren na 1500 verschenen verschillende stromingen die met de katholieke kerk braken.

De eerste was de groep der Sacramentariërs. Het waren de mensen die niet geloofden in de katholieke opvatting van de eucharistie (de verandering van de hostie in Christus' lichaam en bloed). Volgens onderzoekers betrof dat de meerderheid van de bevolking. Er waren veel geestelijken onder. Soms werden die weer katholiek, soms bleven ze zich katholiek noemen terwijl ze dat in feite

Motus encomium. Erasmi, Roterodami
declamatio.

ἔν τῶν μούσῳ

Titelpagina van de eerste druk van "De Lof der Zotheid". Parijs 1511.

niet waren, soms gingen ze over naar een nieuw geloof, de meesten hiervan werden dan calvinist. Je moet ze globaal plaatsen tussen de jaren 1515 en 1530. Ze waren met de Lutheranen de eersten die met de inquisitie te maken kregen, maar in de rechtbanken zaten hun geestverwanten.

De Winkler Prins-encyclopedie noemt de Sacramentariërs een godsdienstige volksbeweging, een woord dat duidt op onrust en oproer. De beweging werd zwaar vervolgd, na 1530 sloten velen van hen zich aan bij de Dopersen, zegt zij verder.

De tweede groep, na 1520, waren de Lutheranen. Luther had hier weinig aanhangers, De Nederlanders vonden hem niet beschaafd genoeg, maar grof en ruw. Buiten Antwerpen trok hij weinig partijgangers.

De derde groep waren de anabaptisten of wederdopers. Ze heetten zo omdat ze tegen de kinderdoop waren. Je mocht pas gedoopt worden als je besepte wat je deed. Vandaar dat de volwassen leden opnieuw gedoopt werden. Ze geloofden in het spoedig aanbreken van het laatste oordeel en hadden op sociaal gebied anarchistische ideeën. Daardoor trokken ze veel mensen uit de armste lagen van de maatschappij, die in het gemeenschappelijk bezit wel iets aantrekkelijks zagen. Door hun revolutionaire uitingen werden ze ook door de overheid staatsgevaarlijk geacht, gevreesd en dus zwaar vervolgd. De inquisitie heeft in ons land onder de wederdopers de meeste slachtoffers gemaakt. Na hun schrikbewind en nederlaag in Munster zijn ze nog jarenlang gevreesd en vervolgd, al waren ze onder de leiding van de Fries Menno Simonsz intussen veranderd in doopsgezinden, zachtaardige, ingetogen protestanten die zich verre hielden van staatszaken.

De vierde groep en de belangrijkste is die van de calvinisten, een schepping van de Fransman Calvijn. Hij stichtte een zeer antikatholieke afsplitsing, die goed georganiseerd was en enthousiast en hij beschreef de grondslag van zijn leer op een meesterlijke en begrijpelijke wijze (Institution Chrétienne). Ze had enorm veel succes in

Vlaanderen en ook Brabant onder de industriearbeiders in de textiel. Er waren streken die voor meer dan de helft van de bevolking calvinistisch waren. Als ze ergens de heerschappij konden krijgen, aarzelden ze niet (Gent). Door hun onverdraagzaamheid tegenover de katholieken mislukte de Pacificatie (godsdienstvrede) van Gent in 1576. Als er nu in België nog maar heel kleine gemeenschappen bijna verborgen nog bestaan, is dat het gevolg van hun vervolging door de inquisitie, van het veroveren van de zuidelijke gewesten door Parma en van de triomf daardoor van de katholieke contra-reformatie. Velen van hen zijn in die jaren uitgeweken naar Engeland, Oost-Friesland, Wezel en de noordelijke gewesten waar in sommige steden een-derde of zowat de helft van de inwoners Vlaming of Brabander was. In de bevrijdingsoorlog van de noordelijke gewesten hebben ze een grote rol gespeeld.

De hervorming en “Limburg”

Een onwaarschijnlijke combinatie dacht ik vroeger. Wel protestanten in Limburg, dat was heel gewoon. Als je opgroeit in de mijnstreek, kom je vanzelf protestanten tegen: spoorwegpersoneel, douane, marechaussee, migratie van mijnwerkers uit het noorden van het land. Dan lees je Daris, Venner, Offermans, Repressie (Mosmuller), Ubachs, Godt bewaert, en Eindelijk, en dan blijkt dat er wel degelijk sprake is geweest van hervorming in onze streken al spoedig na het jaar 1500. Het is wel een ander “Limburg” dan onze tegenwoordige van naam en vorm opvallende provincie. Het Limburg van toen sloeg op het oude hertogdom, nu in België gelegen, en op de andere Brabantse Landen van Overmaas, en op het Brabants-Luikse Maastricht en in de meeste teksten ook op het Gulikse ambt Born, dat Susteren, Born, Grevenbicht, Urmond, Sittard, Munstergeleen en Tudderden omvatte.

De stadhouder van Limburg en de Landen van Overmaas, Jan de Oude van Oostfriesland, en de vice-gouverneur van Limburg, Willem van Gulpen ondervroegen de aan hen bekende of aan hen genoemde

mogelijke betrokkenen bij de hervorming, de beeldenstorm in Limbourg en de steun gegeven aan Willem van Oranje bij zijn tocht in 1568 door onze streken en zijn verblijf in Wittem en later in en bij Luik. Velen van hen waren al gevlucht en tegen de tijd dat de vonnissen uitgesproken werden, sloegen er nog meer op de vlucht.

Bijna 700 personen werden vervolgd wegen ketterij, opstand, beeldenstorm en rebellie (steun aan de tocht van Willem van Oranje), en wel ongeveer 600 uit het hertogdom Limburg, 49 uit het graafschap Dalhem en 35 uit de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade. In het land van Rode zijn 11 (of 17?) personen vervolgd, onder wie de schout van de stad 's-Hertogenrade Jan van Douvenrade wegens zijn keus voor het calvinisme. Zijn goederen werden verkocht. Verder nog vijf uit het graafschap Wittem. De verschillen in aantal tussen de vier landen zijn verklaarbaar uit de verschillen in economische omstandigheden. Het gebied langs de Vesdre, van Verviers tot Eupen kende een intense lakenweverij en blijkbaar waren die ambachts- en handelslieden zoals ook elders te zien is veel vatbaarder voor rebellie tegen onderdrukking en voor verandering op kerkelijk gebied dan de bevolking van de meer agrarische gebieden.

Opvallend is ook het aantal geestelijken dat geheel of gedeeltelijk voor het calvinisme koos. Met hun namen worden hun standplaatsen genoemd: Limbourg, Baelen, Kettenis, Sombrefe en Eupen. Twee van de genoemde priesters zijn kanunnik van de abdij Kloosterrade, namelijk Willem Florin van Lommersum, pastoor van Baelen, en Andreas Heze, pastoor van Limbourg; tijdens diens pastoraat heeft waarschijnlijk de beeldenstorm in november 1567 in Limbourg gewoed tijdens welke zich genante taferelen hebben afgespeeld. Beiden hebben zich later weer met de kerk en hun abdij verzoend, maar het geeft wel aan hoe weinig invloed de abt op zijn kanunniken die buiten de abdij werkten, kon uitoefenen. (Repressie en Offermans).

Ubachs (153, 202) geeft in twee tabellen het aantal gedode wederdopers tussen 1534 en

1573 door vuur, onthoofding of verdrinking. Dat zijn in Maastricht 28 mannen en 6 vrouwen, in het ambt Born 53 personen, en in het land van Loon, dat Luiks is, 22 personen.

Het aantal gedode andersdenkenden tussen 1531 en 1573 bedraagt in Maastricht 29 mannen en 6 vrouwen, in Tongeren 2 personen, in Hasselt 20 en in Born 53.

De abdij Beaurepart

Norbertus van Gennep (1080-1134) leefde in de toptijd van de middeleeuwen (1000-1250), een tijd van religieus enthousiasme. Als zoveel anderen in die tijd wilde hij zich uit de wereld terugtrekken en alleen God dienen. Tegelijk wilde hij maatschappelijk van nut zijn. Daarom beviel het monnikenleven van de teruggetrokken Benedictijnen en Cisterciënzers hem niet. Dus stichtte hij in 1121 in Prémontré bij Laon een nieuwe kloosterorde waarin zowel een beschouwend leven van meditatie en gebed als zielzorg voor de bewoners van het platteland een plaats zouden vinden; het eerste werd gewaarborgd door de verplichting de kerkelijke getijden in de kerk te verzorgen door gebed en zang, het tweede door de zorg voor parochies en parochianen. Al spoedig telde zijn stichting in heel Europa veel kloosters; een ervan zou de abdij Beaurepart worden, bij de stichting nog gelegen buiten Luik, ten oosten van de stad.

Daar lag de Mont Cornillon. In 1106 lag daar ook een kapel. In 1106 stierf de Duitse keizer Hendrik IV in Luik. Het was de keizer van Canossa, door de paus afgezet en in de ban gedaan. Hij werd voorlopig in de Luikse kathedraal begraven maar zijn zoon, keizer Hendrik V, die van het concordaat van Worms, liet het gebalsemd lijk vervoeren naar de kapel op de Mont Cornillon en liet na negen dagen zijn vader naar de keizerlijke begraafplaats in de dom van Speyer (Spiers) brengen. In 1116 consacreerde de Luikse bisschop de kapel en wijdde haar aan de twaalf apostelen. Hij begiftigde haar ook waarschijnlijk om een religieuze stichting ter herinnering aan keizer Hendrik te maken en de kerk van koorheren te voorzien die in het

De abdij Beaurepart nu. Links onderaan het carré uit de eerste helft van de 18e eeuw, daarboven (links midden) langs de Maas oudere gebouwen van grijze natuursteen van twee verdiepingen uit de 16e en 17e eeuw, hier was o.a. de abtswoning. Deze situatie heeft pastoor Dydden meegemaakt tijdens zijn opleiding en latere bezoeken. Rechts de classicistische kerk, gewijd in 1770, op de plaats van de gotische kerk die in 1554 geconsacreerd is en die in het gedenkboek van de parochie door Luc Wolters op p. 21 is afgebeeld. Pastoor Sougnez heeft de afgebeelde situatie meegemaakt, maar het carrégebouw telde toen maar twee verdiepingen.

koorgebed voor de keizer zouden bidden. Kanunniken dus. Na nog meer donaties van allerlei personen kwamen in 1124 kanunniken uit de Norbertijner abdij van Floreffe onder leiding van abt Lucas om het klooster over te nemen onder de leefregel van de Norbertijner orde. Aanvankelijk was het een dubbelklooster, zowel voor mannen als voor vrouwen, maar om een of andere reden werden de vrouwen in 1140 weggestuurd naar het nu Belgische Rekem bij Maastricht, in een apart klooster, de priorij van Rekem. In 1288 verhuisde de abdij naar de stad Luik om redenen van veiligheid. Het nieuwe verblijf was een oud klooster dat niet lang tevoren was afgebrand en weer hersteld. Het kreeg bij de vorige bewoners de naam Bellus Reditus of Mooie Terugkeer, en ook wel Bellus of Pulcher Repaire, vertaald: Goed/Mooi Hersteld/Opgebouwd, namen die ook door de Norbertijnen gebruikt werden na hun verhuizing. De gebouwen lagen toen op de Maasoever, achter de 18e-eeuwse nieuw-

bouw in carrévorm.

De officiële naam van de paters Norbertijnen was kanunnik of canonicus. Zo werden ze ook aangesproken. Pastoor Dydden schrijft consequent concanonicus ofwel medekanunnik als hij zijn collega's noemt. Kanunnik komt van het Latijnse woord canon, dat regel betekent. Het wil dus zeggen dat zij volgens een bepaalde regel leven. De regel die hier bedoeld wordt, is dat de kanunnik het koorgebed in de kerk op zich neemt. Dat wil zeggen dat hij de vanouds voorgeschreven gebedstijden verzorgt. Die gebedstijden waren met een vastgestelde gebedstekst en zang om de drie uur. Het begon 's nachts om 12 uur met de metten, daarna tegen de morgen om drie uur de lauden, vervolgens om zes uur de priem, later afgeschaft, om negen uur de tert, twaalf uur de sext, drie uur de noon, zes uur de vespers en om negen uur de completen, het avondgebed. De zang bevatte psalmen en hymnen. De getijden waren ook in het

brevier van de priesters opgenomen. Ook leken bezaten vaak getijdenboeken, gebruikten ze of pronkten met de rijk versierde exemplaren.

Van de gang van zaken in de abdij weten we niet veel. Wel van de abdij Kloosterrade weten we door publicaties veel. Kloosterrade was een zelfstandige abdij, had dus geen band met de Norbertijnen, had er wel contact mee, en volgde net als de Norbertijnen een leefregel van de H. Augustinus uit de 4^e-5^e eeuw.

Van Kloosterrade en elders weten we dat ook elk klooster tijden van verval en verslapping en tijden van bezinning en terugkeer naar de oorspronkelijke gestrengheid kende, en dat het op gezette tijden door hogere instanties gevisiteerd, geïnspecteerd werd. Dat was in Bearepart ook het geval, maar we hebben er geen verslagen van.

In 1469 wordt een nieuwe abt benoemd, Henri Opprebais dit de Bouillon, geen eigen kanunnik maar afkomstig uit de moederabdij Floeffe. Zonder twijfel om de strikte observantie (naleving) van de leefregels te herstellen die veel geleden moeten hebben van de burgeroorlogen en de verwoesting van Luik in 1468, zegt Daris in BIAL. In 1468 veroverde Karel de Stoute de stad, gaf bevel ze te verwoesten, behalve de kerkelijke gebouwen. Hij liet zijn legeraanvoerder Guy de Brimeu met troepen legeren in Bearepart. Het soldatenleven zal de kloosterlijke sfeer wel beïnvloed hebben. Bij Paravicini (Brimeu) blijkt dat er zakelijke contacten zijn van Guy de Brimeu met enkele kanunniken.

In 1628 visiteert de pauselijke nuntius in Keulen, Pier Luigi Carafa, de Luikse kerken, ook Bearepart. Meer dan het aantal kanunniken (een twintigtal) krijgen we niet te horen.

In N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense II*, Straubing 1952, vinden we de aantallen kanunniken: in de 17e eeuw 20 à 22, in de 18e eeuw 25, zowel internen als externen.

De abdij verzorgde ooit tien, later zes parochies, drie Nederlandstalige en drie Frans-talige, en de priorij te Rekem. Als iedere

parochie een kapelaan had, waren er dertien kanunniken buiten de abdij werkzaam en bleven er nog een achttal of twaalf over voor diensten in de abdij zelf. Het zal van de financiën afgehangen hebben, hoeveel personen konden worden aangenomen en opgeleid. Over hoeveel grond en inkomsten de abdij beschikte, ligt nog verborgen in het Luikse bisschoppelijk archief, dat gaan we niet uitzoeken. De abdij stond in het bisdom bekend om haar uitstekende opleiding van de kanunniken.

Offermans schrijft op pp. 53-55 dat Kloosterrade al sedert 1119 een opleiding had voor jongens van een jaar of twaalf die belangstelling hadden voor een religieus leven. De school kende alleen interne leerlingen. Of Bearepart ook zo iets bezat, is onbekend. Over de leeftijd van de kandidaat-kanunniken en over hun opleiding en de duur daarvan weten we eigenlijk niets.

Offermans schrijft ook veel over de leefregels in Kloosterrade, ze zullen nauwelijks verschillen van die in Bearepart.

De parochie van de bank en heerlijkheid Simpelveld en Bocholtz

In 2003 herdacht de parochie dat het 800 jaar geleden was dat de zielzorg van de parochie aan de Norbertijnen werd toevertrouwd. We hebben er in ieder geval een mooi en zeer informatief boek aan overgehouden. Toch is er een klein vraagteken bij. De oorkonde bestaat helemaal niet, dus er is geen bewijs. Ze heeft wel bestaan maar is verloren gegaan. Toen later een bewijs nodig was in verband met kwesties waarover onderhandeld of geprocedeerd moest worden, heeft Bearepart voor een “vervangend exemplaar” gezorgd, zoals in zulke gevallen wel meer te goeder trouw gebeurde, misschien in 1314. Poncelet, die de uitgave van de oorkonden verzorgde, heeft dat uitgelegd. (E. Poncelet, *Actes des princes-évêques de Liège. Hugues de Pierrepont 1200-1229*, Bruxelles 1941, pp. 17 en LXXVI). De stijl en redactie van de mededeling zijn namelijk heel anders dan de sobere, nuchtere mededeling in soortgelijke gevallen, hier zie je een nogal barok staaltje

public relations-taal van Beurepart en een voor de zielen zorgende bisschop die alles behalve heilig was. Bovendien, en dat is het ergste, plukken ze een deel van de getuigen uit een andere, latere oorkonde en laten ze een groot aantal belangrijke getuigen weg, de oorkonde is dus niet volledig. De getuigen vinden we niet in de kopieën die Beurepart en ook pastoor Dydden gebruikten.

De parochie wordt 56 jaar eerder al genoemd in de *Annales Rodenses* in 1147. Ze zal ook toen al onder het patronaat van de H. Remigius hebben gestaan. De aartspriester van het aartsdekenaat Haspengouw of de deken van het landdekenaat Maastricht heeft in die tijd de pastoor benoemd.

We horen in de eeuw van de hervorming niets over afvallige katholieken of “ketter”, en dat valt ook niet te verwachten in de gesloten agrarische gemeenschap. Je zou hoogstens kunnen denken aan pendelaars naar Aken, Maastricht of andere centra, maar als die er al waren, krijgen ze geen naam en gezicht. Pastoor Dydden kritiseert alleen de adel als onbetrouwbaar en hebzuchtig, en noemt alleen Egid Geelkrans (Bontgillis) en zijn vrouw als verraders in 1576 aan de kennelijk Hollandse kapitein Hauwe met zijn 50 ruiters. Geelkrans komt nog eens te voorschijn in 1595 als vier verdorven soldaten opgehitst door Geelkrans en zijn vrouw Dydden overmeesteren in de kerktoeren. Verraad, geen religieus argument als ketter of b.v. calvinist. Ik denk dat Luc Wolters in “Remigius” gelijk heeft als hij schrijft dat Geelkrans gefrustreerd was door Dyddens optreden. Of zou Dydden tolerant zijn geweest tegen afwijkende opvattingen? Waren er wantoestanden? Geen bericht daarover. Alleen is er de mededeling dat Mathias van Tongeren tegelijk pastoor in Simpelveld en prior van de Norbertinesenpriorij in Rekem was, cumulatie van geestelijke ambten dus. Maar in Ralph Verbois, *Geschiedenis van kerken, kloosters en kapellen in Rekem*, Rekem 1965 is in de lijst van priors, sinds 1620 volledig, noch in die van pastoors die voor 1619 ook prior zouden zijn geweest een Mathias van Tongeren te vinden. Er wordt voor 1620 wel

een pastoor Mathias genoemd, maar zonder jaar, achternaam of herkomstnaam. Ik zou zo’n geval in een goed geleide abdij ook niet verwachten. Maar in die tijd was veel mogelijk.

Natuurlijk was de hervorming en afval van het katholieke geloof de bewoners wel bekend. Aken was tenslotte naast de deur, en in Maastricht woonden veel wederdopers en later calvinisten.

In Aken werden in 1534 wederdopers bestreden en vervolgd. In 1544 immigrerden daarheen veel ambachtslieden in de textiel wegens hun geloof uit Vlaanderen, en in 1554 Waalse kopersslagers uit de Maasstreken. Het gevolg van deze calvinistische groei was een opstand van de protestanten tegen de katholieke stadsregering in 1481. Ze verjoegen de katholieke regenten en namen de macht over tot 1598. Toen werd hun de macht ontnomen door de rijksregering. In 1611 kwamen de calvinisten weer in opstand, ze namen de macht weer over tot ze in 1614 door de Spaanse legeraanvoerder Spinola werden verdreven. Toen vluchtten ze naar industriecentra in de buurt, Stolberg, Burtscheid, Monschau, Vaals, en beconcurrerden ze vandaar uit de Akense industrie.

Een uniek model vond je in Gulik. Dat was ook naast de deur, en het was van 1484 tot 1544 door verpanding ons land. Het streven van de Gulikse hertogen tussen 1521 en 1544 hebben we zelf meegemaakt. Het ging hier om hertog Johan III, de Vredelievende, 1521-1539, hertog van Gulik, Kleef, Berg, Mark en Ravensberg, en hertog Willem V, de Rijke, 1539-11592, hertog van dezelfde landen als zijn vader en bovendien hertog van Gelder, waardoor hij de aartsvijand werd van keizer Karel V, heer der Nederlanden.

Johan III was een overtuigde katholiek, en tegelijkertijd overtuigd van het gelijk van Erasmus. Tot de opvoeder van zijn zoon benoemde hij de humanist en geleerde Konrad Heresbach, een vriend van Erasmus. Later benoemde hij hem tot lid van de Raad van State; dat bleef hij ook toen zijn pupil Willem zijn vader opvolgde.

Johans regering en die van zijn zoon Willem V waren gebaseerd op de ideeën van de grote humanist: katholiek blijven, geen kerksplitsing, geen gewetensdwang, geen vervolging als staat en maatschappij geen last van andersdenkenden ondervonden zoals bij de wederdopers. Wat hij voorstond, noemde hij de *via media*, de middenweg, geen alleenheerschappij van alleen de katholieke kerk of de lutheranen of calvinisten, geen openbare welles-nietes-twisten. Als in 1555 de godsdienstvrede van Augsburg wordt gesloten waarbij besloten werd dat de heer van het land zijn godsdienst aan al zijn onderdanen zou opdringen (*cuius regio illius et religio*) en degenen die dat niet wilden volgen, moest vervolgen of verdrijven, wilden de Gulikse hertogen daar dan ook niet mee akkoord gaan. Zij hadden het in hun complex landen al moeilijk genoeg: Kleef en Gulik waren grotendeels katholiek, Berg telde veel calvinisten en Mark Ravensberg waren luthers, en in elk gebied waren grote minderheden.

Toen hertog Willem tegen Karel V steun ging zoeken bij de Lutherse vorstenbond, de Schmalkaldische bond, kwam het praatje in de wereld dat hij protestant zou zijn.

Als de kerkelijke overheid tekort schoot of te traag was, grepen de beide hertogen in, ze verboden dan b.v. dat priesters die niet celibatair leefden, de mis opdroegen. Ook dat ingrijpen van de staat bij wantoestanden werd protestant genoemd. (P.B.N. van Luyn, *Stadt Sittardt*, Sittard 1993 geeft op p. 118 een kort maar heel duidelijk overzicht van de religieuze opvattingen en werkwijze van de beide hertogen; Verder: Janssen, en Internet: herzogtum juelich.de, konrad heresbach, johann weyer, erasmus).

De katholieke contrareformatie zette in met het concilie van Trente. 1544-1563. Het concilie kwam maar langzaam op gang en werd o.a. wegens de pest uitgesteld; de vergaderingen zelf namen maar vier jaar in beslag.

De contrareformatie bereikte onze streken bij de verovering door Parma van de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1578 tot 1585. Na de verovering van Maastricht in

1579 werden daar dadelijk maatregelen genomen. Na 1609 (het twaalfjarig bestand, wapenstilstand tot 1621) kwam het ook in het land van Rode tot activiteiten. Maar in het bisdom Luik werd de zaak behoorlijk vertraagd omdat machthebbers als b.v. de aarts priesters die in hun macht beknot werden, de ontwikkeling tegen probeerden te houden.

Conciliebesluiten die voor de parochie van belang waren, zijn: de verplichte stichting in elk bisdom van klein- en grootseminarie; de verplichting een katechismus in te voeren; strengere handhaving van de celibaatsplicht; residentieplicht; verbod op het bezit van meer dan een beneficie.

Wat de katechismus betreft was bisschop Everard van der Marck er in 1512 vroeg bij toen hij de opdracht gaf ter onderwijzing van het volk een korte geloofsleer van de 14^e/15^e-eeuwse Fransman Jean Gerson te laten drukken in het Latijn, Frans en Nederlands. Nog tijdens het concilie schreef de Nijmegenaar Petrus Canisius in 1557 in Duitsland een kleine (voor kinderen) en grote katechismus die ook in ons land vertaald en gebruikt werd tot hij in 1609 werd opgevolgd door de eigen Mechelse katechismus die in zuid en noord werd voorgescreven. Sinds het van buiten leren van dezelfde teksten door alle kinderen kun je van indoctrinatie spreken, zegt Ubachs op p. 213.

Visitaties gebeurden als vanouds. Die van de 17^e en 18^e eeuw zijn gedrukt (Simenon), die van voor die tijd niet. De gewone gelovige komt er niet in voor, alleen de toestand van de kerk en de inventaris. En wie pastoor, kapelaan en koster zijn, en wie die mensen benoemt. In de visitaties van het landdekenaat Susteren (waarin Born en Sittard lagen) komt wel eens een gewone gelovige voor en worden andersdenkenden genoemd en geteld. Maar dat is dan ook Guliks gebied.

De verwelkomde contrareformatie had ook haar keerzijden. Er was staatsdwang, andersdenkenden werden opgeschrikt en verjaagd. De sociale controle werd groter dan ooit. Omgang met andersdenkenden was

verboden, je zat eigenlijk in een getto. In Maastricht was een kliksysteem georganiseerd door de katholieke overheid. Er was geen meningsvrijheid (vrijheid van geweten). Het werd ook een triomfantelijke kerk, onverdraagzaam tegenover anderen. Hoe ondervonden de gewone gelovigen die veranderingen? Daar weten we weer niets van. Ze moesten naar meer preken of instructies over de leer van de kerk luisteren, konden van allerlei nieuwe broederschappen lid worden, gingen naar nieuwe bedevaartplaatsen als Scherpenheuvel of Kevelaar, al bleven de oudere als Wahlwiller of Holset bestaan. En de betere instructies over de kerkleer zal de aandacht voor de moraal niet verminderd hebben.

Het is moeilijk daarover te oordelen of er iets van te vertellen. Wat zijn onze herinneringen? Ook moeilijk onder woorden te brengen. Was de kerkzang esthetisch of religieus? Dat zal bij ieder weer anders zijn. Ik herinner me teksten en melodieën die ik nooit vergat. En preken? En de missies met “donderpreken” van redemptoristen? Hoe onderging je de consecratie? En de communie? En de Blasiuszegen? En de veldprocessie tijdens de kruisdagen? Religieus of een sociaal gebeuren?

Limburgers worden katholiek

Lang daarvoor zijn de heidense Limburgers katholiek geworden. Misschien is dat bij een enkeling al in de Romeinse tijd gebeurd. Uiteindelijk waren er toen al christenen, het leger zat er vol mee. Er was een bisschop in Tongeren en later in Maastricht. Het christendom werd zelfs staatsgodsdienst. Maar de nieuwkomers in onze dorpen na de verwoes-

ting van de villa's zullen heidenen zijn gebleven. Tot Clovis zich door Remigius liet dopen. In 496? Nee, in 508.

Waarschijnlijk een slimme politieke daad, hij zag in dat, wilde je met de Galloromeinen goed samenwerken en je eigen volk met hen vermengen, je hun godsdienst, die van hun elite, moest overnemen. Door zijn vrouw en ook bloedverwanten kende hij het rooms-katholieke christendom al. Hij kreeg gedegen godsdienstles van Remigius en was dus deskundig ingewijd. Maar toen hij gedoopt werd, drongen zijn legeraanvoerders naar voren en wilden dezelfde ceremonie ondergaan, want ze wilden graag laten zien dat ze hem trouw waren en bleven. Zo werden er velen gedoopt die van toeten noch blazen wisten, en dat had natuurlijk zijn gevolgen. Ze vallen in de verhalen niet op door hun christelijke levenswijze. De manschappen van die legeraanvoerders zullen hetzelfde gedaan hebben. En hun familie en onderhorigen idem, enzovoort.

Dat is een lang proces geweest, en er zullen heel wat rondtrekkende missionarissen zijn geweest die er hun handen aan vol hadden. Het was intussen ook de gewoonte geworden om niet iedere heilige eik om te hakken en om heidense cultusplaatsen ongemoeid te laten om moeilijkheden te voorkomen en er zelfs een kerk op te bouwen om de nieuwe gelovigen het oude heilige en het nieuwe aan elkaar te laten knopen. Zo zijn hun heilige bomen en onder bescherming van goden staande kruisingen en wegsplitsingen in onze kruisbeelden en heiligenbeelden veranderd. Aldus Blockmans en Hoppenbrouwers .

HET WEGKRUIS AAN DE MARKT

door P.Janssen.

Op zaterdag 1 september werd het wegkruis ingezegend en overgedragen aan de gemeenschap van de gemeente Simpelveld bij gelegenheid van het twintigjarig bestaan van onze Heemkundevereniging. Hier een fotografische samenvatting van het evenement. (Meer foto's in kleur kunt u downloaden uit ons fotoalbum op onze website www.debongard.nl)

Voorzitter a.i. Mathieu Klinkers houdt zijn openingstoespraak.

Burgemeester Bogman en Beschermheer Frits van der Linden onthullen het kruis.

Pastoor Pisters zegt het kruis.....

.... en wijdt het in. (foto: Luc Wolters)

*De muzikale omlijsting werd verzorgd door het
Blazersensemble van Harmonie St.-Caecilia.
(foto: Luc Wolters)*

*Burgemeester Bogman nodigt bij zijn dank- en slotwoord alle
aanwezigen uit voor een drankje en een hapje
in het Gemeentehuis*